

VI MÜHAZİRƏ

Mövzu: XIX ƏSR İNGİLTƏRƏ ƏDƏBİYYATI

I hissə

XIX əsrin birinci yarısında İngiltərədə kapitalizmin inkişafı Avropanın başqa ölkələrinə nisbətən sürətlə gedirdi. XIX əsrin ortalarında fabriklər üçün lazım olan mexanizmlər, dəzgah və maşınların özləri də maşınlar vasitəsilə istehsal olunmğa başlayırdı. Bu, artıq sənaye çevrilişinin başa çatması demək idi. Maşınlar əl əməyini, eləcə də iri müəssisələr xırda müəssisələri sıxışdırıb aradan çıxarırdı. İstehsal təmərküzləşirdi. İngiltərə burjiasiyasının dünya bazarlarında rəqibi yox idi. O dövrdə maşınları yalnız İngiltərə ixrac edirdi. İngiltərə “dünyanın emalatxanası” rolunu oynayırdı. Nəqliyyatın yeni növü olan parovozlu dəmir yolların çəkilişinə təlabat artmışdı. 1825-ci ildə İngiltərədə dünyada ilk dəmir yolu çəkilmişdi. Dəmir yolların çəkilişi metallurgiyanın inkişafına təkan verdi. İlk paroxodlar ABŞ-da meydana gəlsə də, bunlardan əsasən, ingilis gəmi sahibləri istifadə edirdilər. 1825-ci ildə İngiltərədə dünyada ilk dəfə olaraq istehsalın bütün sahələrini bürüyən iqtisadi böhran baş verdi.

1. Yakobin və anti-yakobin roman. U.Qodvin ideyaları və sosial romanları.

Bildiyimiz kimi, Yakobinlər (fr. Jacobins) — Fransanın inqilab tarixində mövcud olmuş fransız siyasi cərəyanının - yakobinlər klubunun (club des Jacobins) üzvləridir. 1793-1794 cü illərdə yakobinlər diktaturasının qurucularıdır. Klub 1789-cu ildə milli şuranın bretonlu deputatlar fraksiyası əsasında, Parisin Müqəddəs Yakob dominikan kilsəsində yaradıldığı üçün yakobinlər adlandırılmışdır. Yakobinlər klubu fransız inqilabının gedişində böyük təsir qüvvəsinə malik olmuşlar. Məhz fransız inqilabı yakobinlər klubunun təsiri ilə inkişaf etmiş və onun taleyi ilə birlikdə məğlub olmuşdur. Yakobinlərin hakimiyyəti dövründə bir sıra radikal reformlar və kütləvi terrorlar həyata keçirilmişdir. Yakobinlər klubuna 3 cərəyan (partiya) daxildir: Jorj Jak, Dantonun rəhbərlik etdiyi sağlar; Maksimillian Robespyerin başçılıq etdiyi mərkəzçilər; Jan Pol Maratın (ölümündən sonra Jak Rene Eberin və Pyer Qaspar Şomettin) rəhbərlik etdiyi sollar. Yakobinlər Maksimillian Robespyerin edamından sonra termidorlar və royalistlər tərəfindən təqiblərə məruz qalırlar. 1794 cü ilin noyabrında yakobinlər klubu bağlanılır. Yakobinlər klubunun rəsmi adı: "Tam və bölünməz respublika dostları cəmiyyəti", devizi: "Azad yaşamaq və ölmək" - fr. "Vivre libre ou mourir". XIX əsrdə yakobinlər termini nəinki klub mənsublarına, hətta onları müttəfiqlərinə, eləcə də radikal siyasi cərəyanlara da şamil edilirdi.

Yakobin roman Fransa inqilabının ideallarını müdafiə edən Britaniya radikalları tərəfindən 1780-1805-ci illər arasında yazılmış əsərlərə verilmiş ümumi addır.

Yakobinçilərin arasında yazıçı Uilyam Qodvin, Robert Beyc, Elizabet İnçbald, Şarlotta Turner Smit və başqaları var idi. Janr inqilabi fikri aşağı siniflər üçün daha əyləncəli və asan başa düşülən etmək məqsədi ilə təqdim etmək cəhdindən başlayıb. Fransa İnqilabının qızgın çağında, savadlılıq aşağı siniflər, inqilabçıların arxasındakı kütlə arasında artmaqda idi. Yakobin yazıçılar ədəbiyyatdan öz radikal düşüncələrini və əqidələrini aşağı siniflər arasında yaymaq məqsədi kimi istifadə edirdilər. Yakobin yazıçılar radikal siyasi mövzuları romantik mövzulardan üstün tuturdular. Onlar ustalıqla öz inqilabi ideyalarını şərəf, qəddarlıq və güc haqqında fantastik nağılların, hekayələrin içində təqdim edə bilirdilər. Yakobinçi yazıçılar ümumiyyətlə siyasətdən uzaq olan bu yeni janr vasitəsilə qeyri-ziyalı demoqrafik kütləni zənginləşdirməyə çalışırdılar. Yakobin roman xüsusilə əhəmiyyətli idi, çünki onun auditoriyası kütlə idi. İrticaçılar hesab edirdilər ki, yakobin romanlar inanılmaz dərəcədə təhlükəlidir, çünki o, tam konsepsiyanı başa düşə bilməyən insanların şüurunda inqilab ideyalarını yaradırdı. Yakobin romanı hökumət, orta və yuxarı siniflər arasında böyük narahatlığa səbəb olurdu. Tədricən bu janra qarşı antiyakobin hərəkatı başlamışdı. 1790-cı illərdə və XIX əsrin başlanğıcında antiyakobin roman inkişaf etməyə başladı və bu janrın müəllifləri yakobin romanın bütün ideyalarına qarşı çıxırdı. Tomas Ceyms Matiasın “Ədəbiyyat dərsləri” əsərində (1794) ədəbiyyat və dövlətin indi heç zaman olmadığı qədər yaxın olduğundan bəhs edilir. Corc Uokerin “The vagabond” əsəri antiyakobin romanın ən yaxşı nümunələrindən biridir. Bu əsər Qodvinin fikirlərinin satirik tənqidi ilə səciyyələnir. Elizabet Hamilton, Robert Bisset, Henri Ceyms Pay, Çarlz Lloyd, Ceyn Vest və Edvard Dubois kimi anti-yakobinçilər öz romanlarında tarixi və bədii təxəyyülü satirik planda birləşdirir.

Uilyam Qodvin (1756 1836) - İngilis jurnalisti, siyasi filosof və yazıçı. Praqmatizmin ilk tərəfdarlarından və fəlsəfi anarxizmin ilk müasir havadarlarından biri kimi qəbul edilir. Qodvin ən çox bir il fasiləylə yazdığı iki kitabı ilə məşhurdur: Siyasi nəzəriyyələrə bir hücum olan və Fransız inqilabından təsirlənərək yazdığı “Siyasi ədalət üzərində bir araşdırma” və aristokratik imtiyazlara qarşı çıxan “Olduqları kimi şeylər, ya da Caleb Uilyamsın macərələri”. Bu iki kitabın Qodvinə xüsusi şöhrət qazandırdı. 1790-cı illərdə Londondakı radikal dairələrdə mühüm biri kimi tanındı. Daha sonrakı illərdə Qodvin İngilis radikallığına qarşı ortaya çıxan mühafizəkar reaksiyaların hədəfinə çevrildi. Bu reaksiyaların qaynağı qabaqcıl feminist yazıçı Mari Vollstonecraft ilə olan evliliyi) və onun ölümündən sonra yazdığı dürüst bioqrafiyası idi. Uşaqları Mari Goldman (sonralar Meri Şelli) Frankenşteyni yazdı və şair Persi Biş Şelli ilə evləndi. Qodvin həyatı boyu müxtəlif janrda romanlar və tarix və demoqrafiya üzrə kitablar yazdı. 1778-1782-ci illərdə rahib kimi çalışmış Qodvin Jan Jak Russo və başqa fransız filosofları ilə tanış olduqdan sonra ateist fəlsəfəni mənimsəmişdir. “Siyasi ədalət üzərində bir araşdırma” əsərində “Qanunların atamıza məxsus müdrikliyin məhsulları olmadığını ancaq, ehtiraslarının, qorxaqların və həsədlərinin və

ambisiyalarının məhsulları olduğunu” dilə gətirdi. Bir çox təklifləri ilə yanaşı dövlətin də ortadan qaldırılmasını irəli sürmüşdü. Mülkiyyət haqqında fikirlərində gəldiyi qənaət kommunizmə istinad edirdi. Lakin Qodvin öz görüşlərində davamlı deyildi. 1796-cı ildə kitabın ikinci nəşrində mülkiyyət haqqında hissəni yenidən yazmışdır. 1794-cü ildə "Kaleb Uliyamsın macərələri" adlı romanı yazdı. Hər iki əsər də ona böyük şöhrət qazandırdı. Ancaq Fransız İnkilabına qarşı göstərilən reaksiyaların artması səbəbi ilə bir çox roman, tarixi yazılar, tamaşalar, məqalələr və uşaq kitabları yazmasına baxmayaraq keçmiş şöhrətinə bir daha qovuşa bilmədi və 1836-cı ildə öldü.

2. Çartistlərin ədəbi siyasəti.

1835-ci ildə fəhlə sinfinin siyasi təşkilatı yaradılır. Sonralar bu təşkilat proletariatu birləşdirən ilk partiya çevrilir. Daha sonralar bu təşkilat Çartistlər adlanır. Onlar özlərindən əvvəlki özlərindən əvvəlki demokratlar nəslinin təcrübəsinə, London Müxbirləri Cəmiyyətinin Bayron və Şelli kimi inqilabçı romantiklərin fəlaiyyətinə əsaslanırdılar. Onlar zəhmətkeş xalqın müstəqil, inqilabi partiyasını yaratmağı təbliğ edirdilər. Çartistlər çoxlu qəzet və jurnal nəşr etdirirdilər. “Şimal ulduzu” və “Xalq” qəzeti bu mətbuat orqanları arasında mühüm yer tuturdu. Bu qəzet və jurnalların ətrafında fəhlə sinfindən çıxmış çoxlu şair və toplaşmışdı. Çartistlərin poeziyası əsl xalq poeziyası idi. Çartistlərin rəhbərləri Cons O-Konnop və Qarni özləri də ədəbiyyatçı idilər. Bu poeziya İngiltərənin sonrakı demokratik mədəniyyətinə müsbət təsir göstərmişdir.

“Uşaqların fəryadı” adlı məşhur əsərin müəllifi Elizabet Barret Brauninq çartistin ilk nümayəndəsi hesab edilə bilər. Digər çartist şair Tomas Xudun “Köynək nəğməsi” şeiri dünyada məşhurdur. Bu şeirdə fabrik fəhləsinin acınacaqlı həyatı, ağır zəhməti hesabına heç çörək pulu da almaması da təsvir edilir. Çartistlərin yaradıcılığının ilk dövrləri bir qədər zəif idi. Bu dövr üçün ən səciyyəvi əsər “şimal ulduzu” qəzetində 1838-ci ildə dərc edilmiş “Yoxsulun getməsi” adlı imzasız şeirdir:

Qəbiristanı çirrkli, çala-çuxur bir yolla

Gedir ölü arabası, gedir dərdlə, mələllə

Onu artıq bir yabıdır çəkən, çaşb at demə

Arabaçı dərdli-dərdli edir belə zümzümə:

Yol uzunlu daşa dəyir yoxsulların sümüyü

Kasıb artıq unudulub qəbristanda çürüyür

Tabutunun arxasınca nə övlad, nə dost gedir

Nə bir qohim yer üzündə artıq onu yad edir.

Cenki adlı çartrist şair öz yaradıcılığında kapitalın əsarətində olan insanların acı taleyinə gülür. Cons adlı başqa bir şair “San-Stefan” adlı şeirində “bizim qalib gəlməyimiz üçün əsas yol birlik və kütləvilikdir” ideyası irəli sürülür. E.Cons 1848-ci ildə “Bütün insanlar qardaşdırlar” şüarını “Bütün ölkələrin proletariatları, birləşin” şüarı ilə əvəz etdi. İki il həbs həyatı yaşayan Cons həbsxanada nəzarətçiləri aldadaraq “Yeni dünya” adlı poema yazır. Çartizmin ikinci böyük siması Vilyam Ceyms Linton (1812-1897) olmuşdur. O əsasən İngiltərə və Avropa irticasının başçılarından satirik surətini yaradırdı. Fransa inqilabının cəlladlarından Odillon Barroya qarşı şeir yazmışdır. 1848-1849-cu illərdə çartist hərəkatının dağılmasından sonra mənəvi böhran yaşamışdır:

Bir-birinin dalınca düşür payızda yarpaq

Bir-birinin dalınca məhv olur qəhrəmanlar

Ümidlər də məhv olur bir-birinin dalınca.

Linton ömrünün sonunu Amerikada keçirmişdir. 1846-48-ci illərdə çartizm ən yeksək çiçəklənmə mərhələsini keçirir. 1848-ci il İnkılabından sonra çartizm tənəzzülə uğrayır. 1854-cü ildə tamamilə fəlaiyyətini dayandırır. İnkılabi mübarizənin mərkəzi Almaniyaya keçir.

Ümumiyyətlə, ingilis ədəbiyyatı müxtəlif mərhələlərə ayrılır:

Qədim ingilis və ya anqlosaks ədəbiyyatı (450-1066)

Orta əsr ingilis ədəbiyyatı (1066-1500)

İngilis Renessansı (1500-1660)

Neoklassik çağ (1660-1785)

Restavrasiya dönəmi 1660-1700

Avqustin dönəmi 1700-1745

Sentimentalizm (1745-1785)

Romantizm 1785-1830

Viktoriya dönəmi 1830-1901

1830-1848

1848-1870

1870-1901

XX əsr ədəbiyyatı

II HİSSƏ

3. ROMANTİZM (1785-1832). Romantizmin təşəkkülü. Leykçi şairlər.

1798 - Kolric və Vordsvortun birlikdə «Lirik balladalar»ı nəşr etdirməsi, 1832 – Volter Skotun ölümü arasındakı zaman kəsimindəki ədəbiyyat romantizm dövrü kimi xarakterizə edilir. İngiltərədə romantizmin təşəkkülü Leykçi şairlərin adı ilə bağlıdır. Göl şairləri, İngilis şairlər Uilyam Vordsvort Samuel Teylor Kolric və Robert Sautiyə verilən addır. Bu şairlər, 19-cu əsrin əvvəllərində İngiltərənin Göllər Bölgəsindəki Cumberland və Westmorlandde (bu gün Cumbria) yaşamışlar. İlk dəfə, 1817-ci ildə The Edinburq Review-da, Frensis Ceffri (sonradan Lord) tərəfindən təhqiredici bir tərzdə "Göl məktəbi" deyə adlandırılıblar. "Gölçülər" adı, bənzər bir məqsədlə şair Bayron tərəfindən də istifadə edilib. Bu adlandırma, Vordsvort və Kolricin Sautu ilə bir arada hesab edilməsinə yol açdığı üçün bir qədər yanıldıcıdır. Çünki Sauti istər görüşləri, istərsə də yaradıcılığı ilə o biri iki şairdən kəskin fərqlənir.

Kolric ailəsindəki 10 uşağın ən kiçiyi idi. Böyük qardaşlarının ona verdiyi əziyyətdən kitablara sığınaraq yalnız mütailə etmişdir. 1781-ci ildə atasın itirən Koldric Londondakı məktəblərdən birinə göndərilmişdir. Uşaqlığı Londonda keçmişdir. Koldric olduqca istedadlı uşaq olmuşdur. 1791-ci ildə universitetdə təhsil almağa başlamış, Kembriç kimi bir yerdə təhsil almağı qiymətləndirə bilməmiş, qumar və alkaqolizmə aludəçiliyi onun təhsilini atmasına səbəb olmuşdur. Ailəsi onu tapanda artıq orduya yazılmışdı. O, əsgərlikdə ata belə minməyi bacarmırdı, işi əsgər və zabitlər üçün sevgi məktubları yazmaq idi. Xəyalpərəst bir idealizmin arxasınca, məqsədsiz bir həyat sürmüşdü. 25 yaşında öz nəslinin digər böyük romantik şairinə Uilyam Vordsvortla tanış olmuş, bu tanışlıq gənci şair olmağa təşviq etmişdi. Şairlik həyatı 1798-ci ildə, Vordsvortla birlikdə nəşr etdirdikləri "Lyrical Ballads" (Lirik Balladalar) ilə başladı. Bu kitabda Kolricin "The Rime of the Ancient Mariner" (Qoca Dənizçinin Mahnısı) və Vordsvortun Tintern Abbey (Tintern Manstırı) kimi, bütün zamanları ən yaxşı şeirləri hesab olunan əsərlər əksini tapmışdır. Kolric "Bastliyanın süqutu" qəsidəsi, «Kristabel» poeması, 1797-ci ildə epik şeiri olan "Kubilay xan"ı qələmə alır.

Robert Sauti 1774-cü ildə tacir ailəsində anadan olmuşdur. Oksvord universitetində təhsil almışdır. Radikal bir yazıçı kimi tanınmış, feodal zülmünə və kral əleyhinə üsyan etmişdir. Sauti Kapitalizmin qayda-qanunlarına və hökumətin hərbi siyasətinə qarşı çıxmış, Fransa inqilabını alqışlamışdır. Zidiyyətli mövqeyi ilə seçilir. Xalqı güllələməyi, ölüm hökmünü tətbiq etməyi təklif edir. Qəsbkarlıq müharibələrini tərifləyir.

Viliam Vordsvort 1770-ci ildə hüquqşünas ailəsində anadan olmuşdur. Təhsilini Kembriçdə almışdır. Fransız inqilabını dəstəkləmişdir. Gənc yaşlarında respublikaçı olmuşdur. Yaradıcılığının ilk illərində İngiltərə kapitalizmini tənqid etmişdir. Şair həyatlarını maraqsız sənaye maşınlarına həsr edən müasirlərini dinin köməyi ilə «bakir təbiətin qoynunda allahla birləşmək» yolu ilə əxlaqi cəhətdən

təkmilləşməyə çağırırdı.Şeirlərində bədbin və məyus ruh hakimdir. İngiltərənin bərpa illərində”Kilsə sonetləri” əsərini yazmışdır. 1843-cü ildə ona saray şairi adı verilmişdir. Vordsvort 1850-ci ildə vəfat etmişdir

4. U.Bleykin poeziyası.

Uliyam Bleyk (1757-1827) ingilis şairi və rəssamı. Sağlığında o qədər də məşhur olmayan ədib bugün dünya ədəbiyyatının ən qabaqcıl simalarından biri kimi tanınır. İngiltərənin dünyaya bəxş etdiyi ən mükəmməl sənətkar kimi tanınır. Bütün həyatını Londonda keçirmiş şair sənətkar təxəyyülünü “Tanrının bədəni” və ya insanın öz varoluşu şəklində mənimsəmişdi. Şəxsi dünyagörüşünə görə müasirləri tərəfindən dəli adlandırılan şair-rəssamın yaradıcılığı həm önromantizmi, həm də romantizm dövrlərini əhatə edir. İncilə xüsusi hörməti olsa da, ingilis kilsəsinə qarşı idi. Fransa və Amerika inqilablarından təsirlənmişdi. Xırdatatçı bir atanın ailəsində dünyaya gələn Uliyam məktəbə getməmiş, oxumağı anasından öyrənmişdir. Yaradıcılığa oyma sənəti ilə başlamışdır. On yaşında rəsm məktəbinə göndərildi və on dördüncü James Basire adlı oyma ustasının yanında şagird oldu. 1779-cu ildə Kraliyyə Akademiyasına daxil oldu, lakin mühitdən xoşu gəlmədi. Dini görüşlərində kilsəyə bağlı olmayan bəzi maarifçilərlə birlikdə Swedenborg təriqətinə qoşuldu. 1780-ci ildə Nyuqeyt Həbsxanasını yandıraraq, avtoritar rejimə qarşı nifrət nümayiş etdirən üsyankarların arasındaydı. Kilsəyə olduğu qədər dövlətə də qarşıydı. 1784-cü ildə atasının ölümündən sonra uşaqlığını keçirdiyi evə bitişik evə köçdü və bir mətbəə açdı.. Qardaşını 1787-ci ildə ölməsi ona bərk təsir etdi. 1782-ci ildə özündən 5 yaş kiçik Katerina ilə evləndi. Katerinanın oxumaq və yazmaq qabiliyyəti olmadığı üçün nigah şəhadətnaməsini x hərfi ilə imzalamışdı. Daha sonra Bleyk ona həm oxumağı-yazmağı, həm də oyma sənətini öyrətmişdi. Bleykin həyatında Katerinanın əvəzsiz xidmətləri olmuşdu. Şairin ilk şeir təcrübələri “Poetik Skeçlər” 1783-cü ildə çap olunmuşdu. Uilyamın ağı güclü vizuallığı ilə seçilirdi. Obrazları beyninin içində deyil, gözünün önündəymiş kimi canlı şəkildə yaratmaq qabiliyyətinə malik idir. Şeirləri belə canlı obrazlarla zəngindir. Şeirlərini mis lövhələr üzərində özünü yaratdığı xüsusi texnologiya ilə cizməyə nail olmuşdur. Romantizmin parlaq nümayəndələrindən biridir. Bleyk dünyanın əksər dillərinə tərcümə olunmuş «Cənnətlə Cəhənnəmin evliliyi», «Günahsızlıq və Təcrübə» kitablarıyla daha məşhurdur. 70 yaşında Strand yaxınlığında bir otaqda öldüyündə hələ kitablarını rəngləndirməklə məşğul idi. Həmin gün Bleyk ciddi bir şəkildə Donte üzərində çaişirdi. Arada həyat yoldaşına dönüb, ona baxıb ağlayır. Gözyaşları içində “Dayan Keyt, Olduğun kimi qal, mənə hər zaman bir mələk kimi göründüyün üçün portretini çəkəcəm” deyir. Hal-hazırda itmiş bu portreti bitirir, fırçanı yerə qoyur, ilahilər oxumağa başlayır. Həmin axşam xanımına hır zaman onunla olacağına söz verərək dünyasını dəyişir. Məzarının yeri məlum deyil.

5. C.H.Bayronun yaradıcılığı. Bayronizm problemi.

İki əsr bundan öncə olduğu kimi bu gün də ingilis şairi Corc Qordon Bayronun yaradıcılığı, əsərlərinin dili və poetikası, ədəbiyyatda bayronizm ictimai əhvali-ruhiyyəsi dünya ədəbiyyatşünaslığının və dilçiliyinin diqqət mərkəzində qalır. Bayronun əsərləri mütaliə edilir, öyrənilir, tədqiqata və təhlilə cəlb olunur. Əbəs yerə deyil ki, dünya ədəbiyyatında məhz Bayron "Sevimli şair" ləqəbi ilə tanınır. Dünyagörüşündəki ziddiyyətlər-fərdiyyətçilik, ümitsizlik, ekzotikaya aludəçiliklə yanaşı, üsyankar ruh, azadpərvərlik, məzlum xalqlara rəğbət Bayron yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləridir. Onun qəhrəmanları əsasən təkbaşına vuruşur, mübarizə aparır, həyatın ən çətin sınaqlarından çıxış yolunu şəxsi azadlığında görür.

Corc Qordon Noel Bayron 1788-ci il yanvar ayının 22-də Londonda yoxsullaşmış bir lord ailəsində anadan olmuşdur. Onun uşaqlığı Şotlandiyanın Eberdin adlanan kiçik şəhərində keçmişdir. Şairin böyük zadəgan ailəsindən olan atası Corc Bayron müflis vəziyyətə düşərək 1791-ci ildə öz borclularının əlindən Fransaya qaçır və orada vəfat edir.

Bayronun tərbiyəsi ilə anası məşğul olur. 1798-ci ildə babasının qardaşından 10 yaşlı Bayrona miras kimi lord titulu və Nottingemşir qraflığındakı Nyusted malikanəsi verilir. Məhz buna görə də Bayron ilk təhsilini zadəgan uşaqlarına məxsus qapalı Harrou məktəbində ala bilir. Dərslərinə məsuliyyətlə yanaşmasa da, mütaliəyə kifayət qədər vaxt ayırır, ilk şeirlərini də burada qələmə alır. Harrou məktəbini bitirdikdən sonra 1805-ci ildə Kembric universitetinə daxil olur və 1808-ci ildə universiteti bitirir. 1807-ci ildə "Asudə saatlar" adlı ilk şeir məcmuəsini, 1809-cu ildə "İngilis bardları və şotland icmalçıları" satirik poemasını nəşr etdirir. Elə həmin il Lordlar palatasının üzvü seçilir. Bayronun təhsil aldığı Kembric universitetində həqiqi elmdən başqa hər şey öyrədilirdi. Bu barədə Bayron istehza ilə yazırdı: "Gərək Kembric və Oksford universitetlərində "Bayron mükafatı" təsis edilsin, çünki bu universitetlərdə həqiqi elmin öyrədilmədiyini ilk dəfə kəşf edən mən olmuşam".

Öz fəlakətlərinin səbəbini yeni ixtira edilmiş maşınlarda görəndə və buna görə də maşınları sındıran fəhlələr haqqında dövlətin çıxardığı qərarın əleyhinə lordlar palatasında ilk dəfə çıxış edən də məhz Bayron olmuşdur. 1809-cu ildə Bayron səyahətə çıxır. O, İspaniyada, Malta adasında, Yunanıstanda və Türkiyədə olur. Bu Bayronun Yaxın Şərqə ilk səyahəti idi. Səyahətdən qayıtdıqdan sonra «Cayld Harold» poemasının birinci iki mahnısını çap etdirir. İkinci səyahəti zamanı isə Bayron İsveçrədə, Venesiyada, bir daha Yunanıstanda və Türkiyədə olmuşdur. Bayron ömrünün son günlərini vətənə və yunan xalqının səadəti uğrunda mübarizəyə həsr edir. Böyük şair 1824-cü il aprelin 24-də Yunanıstanda vəfat etmişdir. Bayron bütün millətlərə bir gözlə baxırdı. O, deyirdi ki, əgər türklər

məhkum, yunanlar hakim olsaydı, yəqin ki, o, türklərə qoşulub, yunanların əleyhinə, türk azadlığı uğrunda vuruşardı. Bayron bütün məhkum xalqların müdafiəçisi idi. Lakin hələ də Türkiyədə Bayronun türk düşməni kimi qələmə verməyə çalışanlar vardır. Bayronun yaşadığı dövr avropalıların Şərqi ölkələri ilə ciddi maraqlanmağa başladığı dövrdür. Bu dövrdə Avropada bir neçə Şərqi cəmiyyəti, o cümlədən 1784-cü ildə Parisdə «Asiya cəmiyyəti», 1821-ci ildə Londonda «Asiya kral cəmiyyəti», 1823-cü ildə Leypsiqdə «Alman Şərqi cəmiyyəti» yaranır. İngiltərədə U.Cons (1746-1796) və Q.Kolburq (1765-1837) sanskrit dilini Avropa dilləri ilə müqayisə edərək öyrənməyə başlayırlar. Şərqi mövzusu bir müddət dünya klassik əsərlərində əsas yer tutur. Avropada Hötenin «Şərqi divanı», V.Hüqonun «Orientaliya»sı çap olunur. Radişşev Hafiz Şirazin divanından bəhs edir. 1812-1813-cü illərdə Hafiz Şirazi alman dilinə tərcümə olunur. Şərqi öyrənməyə dair bir sıra kitablar çapdan çıxır. Bayron da Şərqi səyahətdən sonra, «Şərqi poemaları»nı «Çayld Harold» məhz bu dövrdə yazmışdır. Bayronun Yaxın Şərqi xalqlarının adət və ənənəsi ilə tanışlığı iki vasitə ilə olmuşdur. Bunlardan birincisi Şərqi haqqında yazılmış tarixi kitablar və Şərqi klassiklərinin ingilis dilinə tərcümə edilmiş əsərləridir ki, Bayron bu kitabların əksəriyyətini hələ uşaqkən oxumuşdu. İkincisi Şərqi səyahəti zamanı Bayronun Şərqi xalqlarının həyatı ilə yaxından tanış olmasıdır.

Şübhəsiz ki, sonralar Bayronun Şərqi ölkələrini səyahət etmək arzusuna düşməsinə səbəb də onun bu ölkələrin tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə tanışlığı idi. Bayron qeyd edirdi: «Türkiyə tarixi» mənə hələ uşaq ikən ləzzət verən ilk kitablardan biri olmuşdur. Əminəm ki, sonradan mənim Levantı səyahət etmək arzuma bu kitabın müəyyən təsiri olmuş, ola bilsin ki, şeirlərimdə hiss olunan şərqi ruhuna da səbəb budur». Bayronun səyahətə getməsinin əsas səbəbi o zaman hamını maraqlandıran Şərqi ölkələrini görmək və əylənmək arzusu olmamışdır. İngiltərə cəmiyyətindən üz döndərən İngilis burjuaziyasının çirkin simasından cana gələn şair, oranı əbədi olaraq tərk etmək məqsədi ilə səyahətə çıxır. Bayron yola düşməzdən əvvəl müasiri Hansona yazdığı məktubunda deyir: "Mənə lənətə gəlmiş bu ölkədən çıxıb getməyə icazə verin və mən sizə söz verirəm ki, müsəlmanlığı qəbul edərdəm lakin geriye qayıtmaram". Şərqi ölkələrinə səyahət zamanı Bayron həmin xalqların dillərini öyrənməyə böyük həvəs göstərir. Malta adasına gələn kimi Bayron bir rahibdən ərəb dilini öyrənməyə başlayır. Şərqi xalqlarının adət və ənənələrini öyrənmək məqsədi ilə Bayron bu xalqların içərisində yaşamış, onların gündəlik həyatı ilə çox yaxından tanış olmuşdu. O, 1810-cu ildə anasına yazdığı məktubunda deyir: "Mən yunanların, türklərin, italyanların eləcə də ingilislərin (şərqi yaşayan ingilislərin) evlərində qalmışam. Bir gün sarayda, o biri gün inək damında, bir gün paşa ilə, ertəsi gün çoban ilə olmuşam. Bayron İrana da səyahət etmək arzusunda olmuşdur. Bu məqsədlə o, Kembriç universitetinin ərəb dili professorundan lazımi məlumatlar toplayır, anasından isə, o, zaman "Qoca hindli" kimi tanınan mayor Vastondan bəzi sualları öyrənməsini xahiş edir.

Bayron «Çayld Haroldun səyahətləri», «Şərq poemaları», «Qabil», «Don Juan», «Manfred» və sair kimi dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə daxil olmuş əsərlərin müəllifidir. Yaxın Şərq ölkələrinə səyahətdən qayıtdıqdan sonra 1813-1815-ci illər ərzində Bayron bir neçə poema yazır. Sonradan bu poemaları ədəbiyyat tarixində «Şərq poemaları» adı ilə məşhur olur. «Şərq poemaları»na aşağıdakı altı poema daxildir: «Gavur» (may, 1813) «Abidos gəlini» (dekabr, 1813), «Korsar» (1814-cü ilin əvvəlləri), «Lara» (avqust, 1814), «Korinfin mühasirəsi», «Parizina» (1815-ci ilin sonu, 1816-cı ilin əvvəlləri). Bu poemaların süjeti gərgin dramatik hadisələrlə başlayıb, kəskin faciəvi sonluqla bitir. Bu poemalarda əsas rolu mahiyyətə üç şəxs : qəhrəman, onun məşuqəsi və rəqibi oynayır. Bayronun qəhrəmanları cəmiyyətə qarşı üsyan edən mübariz, lakin, təkbaşına mübarizə aparan qəhrəmanlardır. Bayron, şəxsiyyəti hər şeydən üstün tutur, onun poemalarında əsas yeri ancaq tək-tək qəhrəmanlar tutur və Bayron ancaq bu şəxsləri mədh edir. Buna misal olaraq «Gavur» poemasından Gavuru, «Abidos qəlini»ndə Səlimi göstərmək olar. «Korinfin mühasirəsi»ndə Bayron bir qədər də ilə gedir. Azadlıq ideyası, vətən istiqlaliyyəti uğrunda kütləvi hərəkət, kütlə və qəhrəmanın münasibəti burada artıq ayın naxışlarla seçilir. «Şərq poemaları»ndan danışarkən Bayronun həmin dövr yaradıcılığının iki əsas xüsusiyyəti nəzərə alınmalıdır. Bunlardan biri Bayronun Şərq ölkələrinə səyahətdən sonra yazdığı əsərlərə Şərq poeziyasının müsbət təsiri, digəri isə bu poemalardan daxili və xarici irtica qüvvələrinə qarşı kəskin etiraz və üsyan motivlərinin zəngin olmasıdır.

Məlum olduğu kimi Şərq mövzusu başqa ingilis ədiblərini əsərlərində də öz bədii əksini tapmışdır. Yazıçılardan fərqli olaraq Bayron şərqə özünəməxsus bir şəkildə. Avropaya təqdim etmişdir. Bayron Avropa ədəbiyyatında yeni lirik-romantik tipli poema janrını yaratmışdır. Bayron Soutinin əksinə olaraq türk, yunan, alban xalqlarının folklorundan, adət və ənənələrindən kor-koranə şəkildə deyil insan şəxsiyyətini yüksəklərə qaldırmaq məqsədi ilə istifadə etmişdir. Həmin mahnını Bayron da eşitmişdi. Bu günahsız qızın taleyi Bayronu və onun yol yoldaşı Hobhauzu çox maraqlandırmış və onlar bu hadisəni müfəssəl öyrənməyə çalışmışdılar. Əli paşanın gəlini, əri Muxtarın son zamanlar onu gözdən saldığından qayınatasına şikayət edir. Poemanın qəhrəmanları atəşli məhəbbətlə sevən, qəlbi düşmənə qarşı nifrət və intiqam hissi ilə dolu olan şərqlidir. Bayron üsyankar təbiətli qəhrəmanlarını yaradarkən onların iztirab, hiss və düşüncələrini, alovlu duyğularını, dünyagörüşlərini bütün dolğunluğu və dərinliyi ilə təsvir etmək üçün islam dini və əqidəsi ilə bağlı olan sözlər də işlətmişdir. Şübhəsiz, şairin bu sözləri həmin əqidənin təbliğinə deyil, hər şeydən əvvəl onların xarakterik xüsusiyyətlərinin, mənəviyyatının təsvirinə xidmət etmişdir. «Şərq poemaları»nda «Leyli və Məcnun» dastanındakı Leyli obrazını xatırladan əlamətlərə də təsadüf edilir. Professor Əli Sultanlı Nizaminin «Leyli və Məcnun» poemasının Avropada ən çox təsirini «Abidos gəlini»ndə görür.

Şərq haqqında yazan başqa ingilis şairlərindən Bayronun üstünlüyü ondadır ki, o, Şərq adətlərini özünəməxsus bir şəkildə vermişdir. Müsəlman qadınlarının naməhrəmlərə baxmaq hüququndan məhrum olması və sair buna misaldır. «Abidos gəlini»ndə üsyan, protest motivləri kəskin bir şəkildə verilmişdir. Böyük emosional gücə malik olan bu əsərin qəhrəmanı Konrat daha üsyankar, daha barışmaz bir obrazdır. «Korsar», «Dara», və «Parisin əsərləri»ndə Bayron Şərq adət və ənənələrinə nə qədər yaxından bələd olduğunu nümayiş etdirmiş, Şərq həyatını gözəl, romantik ifadəsini verə bilmişdir.

Şərq şeirinin ən gözəl xüsusiyyətlərini, ifadə tərzini, ingilis poeziyasında ilk dəfə özünəməxsus bir şəkildə işlətməklə yanaşı, müəyyən şərq sözlərini də ingilis dilinə ilk dəfə gətirən Bayron olmuşdur. Bayron istifadə etdiyi bu sözləri mexaniki mənada işlətmir və bəzən onlara yeni məna verir. Bayronun yeni məna verib işlətdiyi şərq sözlərinə həmin mənada başqa ingilis yazıçılarının da əsərlərində rast gəlirik. Məsələn, Sultanə-xanım mənasında, saray-hərəmxana mənasına və s.

«Şərq poemaları»nda ilk dəfə işlədilən şərq sözlərinin əksəriyyəti türk sözləridir. Bunun da səbəbi bu poemalarda türk həyatı adət və ənənələrinin təsvir olunmasıdır. Bu sözlərin bəziləri xalis türk, bəziləri isə türk dilində vətəndaşlıq hüququ almış, öz ilk şəklini dəyişmiş, fars, ərəb sözləridir ki, Bayron da bu fars, ərəb sözlərini fars, ərəb dillərində olduğu kimi deyil, məhz türkləşdirmiş formada işlətməmişdir. Bayron öz gündəliyində mübarizəyə qalxmış İtaliya xalqı haqqında yazırdı: «hakimlər xalqlarla vuruşmaq niyyətindədir. Qoy belə də olsun! Axırda onlar əziləcəkdir. Krallıq dövrü qurtarmaq üzrədir. Bayronun «Korinfin mühazirəsi» poeması «Şərq poemaları» içərisində ən xarakterik əsərlərdən biridir. Şair burada vətəndən didərgin düşən qəhrəmanların öz düşmənlərinə qarşı necə amansız intiqam ehtirası ilə yandığını, sevgilisi Françeskaya olan yüksək məhəbbətini, dinə münasibətini göstərir.

6. Persi Bişi Şelli

Persi Bişi Şelli 1792-ci ilin 4 avqustunda İngiltərədə Susseks qraflığında, zadəgan ailəsində dünyaya göz açdı. Atası Timoti Şelli ilk övladı olan Persini oxumuş, gələcəkdə müəyyən vəzifəyə sahiblənmiş birisi görmək arzusu ilə onu İton məktəbinə verdi.

Validənləri təhsilini davam etdirməsi üçün Persini sonra məşhur Oksford Universitetinə göndərdilər. Kitablara xüsusi həvəsi olan 18 yaşlı gənc üçün yenidən inanılmaz imkanlar yaranmışdı. O, bu illərdə daha çox ədəbiyyatla, məntiq elmiylə maraqlanırdı. Əlavə kitablar əldə edərək oxuyur, mütaliəsini artırırdı. Hətta

hələ çox gənc olmasına baxmayaraq Persi Bişi böyük həvəslə bədii yaradıcılığa da girişmişdi.

Bioqraflar qeyd edir ki, Oksforda gəldiyi ərəfədə artıq o iki roman yazmışdı. Tələbələr də, müəllimlər də gəncin xüsusi bacarığını elə ilk dövrlərdən fərq etmişdilər. Və çox keçmədi ki, heç bir əndazəyə, çərçivəyə sığmayan iddiaları onu arzuolunmayan istiqamətlərə sürükləməyə başladı. Persi isə bunların heç fərqudə də deyildi. Bir müddət əvvəl dostlaşdığı Tomas Cefferson Hoqqla birlikdə fərqli ateist iddialara girişdi. Hətta onların bu cür işləkləri özlərinə necə xoş gəlmişdisə onlar tezliklə anonim bir broşür də nəşr etdilər. Həmin nəşrdə Şellinin "Marqarita Nikolsonun ölümündən sonrakı qeydləri" başlığı altında məzəli, bir qədər də satirik şeirləri öz əksini tapmışdı. Bundan başqa, "Ateizmin zəruriliyi" yazısı broşür vasitəsi ilə bütün tələbələr arasında yayıldı. Rəhbərlik belə allahsız hərəkətlərinə görə onları təhsil müəssisəsindən xaric elədi. Təbii ki, övladını cəmiyyətdə nüfuzlu birisi kimi görməyi arzulayan ata belə bir hadisəni sakit qarşılaya bilməzdi. Allahı, dini inkar etməyinsə bağışlanacaq kiçicik bir şansı belə yoxdu. Atası Persiyə bərk qəzəblənmişdi. Və bundan sonra Persi Bişiyə ailəsi arasındakı bağlar qopdu. Təqiqatçılar yazır ki, heç nəyə baxmayaraq atası Persiyə ildə 200 funt pensiya təyin etmişdi. Hansı ki həmin dövrdə bu pul bir nəfər üçün kifayət qədər böyük məbləğ sayılırdı. Hər şeyə rəğmən Persi Bişi valideynlərinin onun üzərindəki haqlarını unudaraq öz bildiklərini daha düzgün sayıb ailəsindən üz döndərirdi.. Əslində bütün bunlar onun səhvlər, günahlar qazanmaq yolunda sonuncusu deyildi. Əksinə, çox təəssüf ki, hələ başlanğıc idi...Persi Bişi doğmalarıyla münasibətlərini qəti olaraq qırdıqdan sonra daha uzaqlara getməyə qərar verdi. Bacısı ilə birlikdə oxuyan Harriet Uestbrukla Edinburqa yola düşdülər. Və Edinburqa gələndən sonra vaxt itirmədən nikah da bağladılar. Onun elə bu "sevgisi" üzündən dərin faciələr yaşandı... O özü də bu nikahın ilk zərbəsini atasının mirasından məhrum edilməsi ilə qazanmışdı. Bir müddət sonra Persi Bişi aktiv şəkildə ölkənin siyasi proseslərinə qoşuldu. Dövrünün tanınmış jurnalist-yazarlarından biri hesab edilən Qodvinlə, onun ideyalarıyla yaxından tanışlığı Persini bu yola daha da çox bağladı. Hakimiyyəti, cəmiyyətdəki haqsızlıqları, sinfi bərabərsizliyi... kəskin tənqid edən siyasi pamfletlər, şeirlər yazdı. Artıq müəyyən dairələrdə tanınmağa başlayan Persi Şelli nəhayət özünün ilk böyük həcmli poetik əsərini - "Kraliça Mab"ı ərsəyə gətirdi. Əlbəttə, bu böyük bir ədəbi hadisə olmasa da, əsərdə gəncliyin həyat ritorikası, romantik duyğuların lirik təsviri, müəllifin özünəməxsus ifadə tərzini çoxlarının diqqətini çəkmişdi. Amma az sonra Robert Sautinin... əsərləri ilə tanışlığı Persi Bişi Şellinin yaradıcılığına, həyata baxışlarına fərqli şəkildə təsir etdi. Məhz bu illərdə Persiyə Harrietin bir qızı da dünyaya gəlmişdi. Amma artıq övlad sahibi olsalar da, gənclərin ailə bağlarının gələcəyi heç də parlaq görünmürdü. Çünki Persi Şelli bu dəfə Qodvinin qızı Meriyə vurulmuşdu. Nə kiçicik qızı, nə arvadının göz yaşları, nə də 19 yaşlı gənc xanımının kimsəsizliyi

(Harrietin ailəsi də onların evlənməsindən sonra gənclərdən üz döndərmişdi) gənc şairi yeni sevdasından vaz keçirə bilmədi. Özü də Persinin Meriyə münasibtləri sadəcə bir sevgi romanı, xanımını aldatması kimi mövcud deyildi. 1814-cü il iyul ayının sonlarında Merinin ögey bacısı Kler Klermontu da götürüb Fransanın, oradan isə İsveçrənin yolunu tutan sevgililər bir sıra çətinliklərlə də olsa səyahətlərini həyata keçirdilər. Bu addımın Harrietə sarsıdıcı zərbə vurmayacağını isə düşünmək inandırıcı görünə bilməzdi. Hətta rəsmi ər-arvad olmayan cütlüyün 1816-cı ilin yanvarında Vilyam adlandırılan oğlu da dünyaya gəldi. Elə həmin ilin ortalarında ailə yenidən, özü də eyni "heyətlə" Cenevrəyə getdi. Əslində həmin ərəfədə günlərini gah Cenevrədə, gah da İngiltərədə keçirən Şelli bir sıra dəyərli əsərlərini ərsəyə gətirdi - "Alstor"u, "Laon və Çitna"nı, "İslamın hiddəti"ni, çox sayda pamfletləri, "Rozalinda və Yelena"nı... Maraqlıdır, Persi Bişi Şellinin çox mürəkkəb həyat tərzi keçirdiyinə baxmayaraq yaradıcılığını "axsatmamışdı". Və ard-arda gözəl əsərlər yaratmaqla artıq çoxlarının diqqətini və rəğbətini qazanan şair daha çox tanınmağa başlamışdı. Həmin illərdə tanış olduğu, sonrasa dostluq etdikləri məşhur Corc Bayron belə onun yaradıcılığını bəyəndirdi. Persi ilə Merinin səyahətləri uzun zaman hər şeyin düzələcəyinə özünü inandıрмаğa çalışan Harrietin ən kiçik ümidlərini belə öldürdü. Tədqiqatçılara görə, cütlük ayrıldıqdan sonra uzun müddət qeyri-stabil həyat sürən, psixoloji və mənəvi cəhətdən sarsılan Harriet sonradan doğmalarına sığınmış, daha bir övladı - bir oğlu dünyaya gəlmişdi. Əsəbi həyat tərzi keçirən, psixoloji dengesini itirən Harriet nəhayət özünə qəsd edərək həyatına son verdi. Ayrı yaşasalar da Harrietin belə ölümü Şellini çox kədərləndirdi.

Maraqlıydı, şair Harrietin ölümündən sonra uşaqlarını öz himayəsinə almaq istəsə də, qanunları tətbiq edənlər - məhkəmə bunun üçün ona şans tanımadı. Lakin bəzi araşdırmaçılar övladlarıyla bağlı alınmış qərarın Persiyə çox pis təsir etdiyini bildirirlər. Bu qənaətin nə qədər haqlı olduğuna hökm vermək çox çətindi, çünki sevdiyi üçün həyatını onunla birləşdirən arvadının intiharından dərhal sonra Persi Bişi Şelli Meri ilə rəsmi nikah bağladı. Ailə Venetsiyaya gələndən az sonra 1817-ci il, 2 sentyabrda anadan olan qızı Klara qəfildən xəstələnir və ölür. Amma bu heç də Şellinin son dəhşəti deyildi... Ailə Romaya gəldi. Həmin hadisədən iki ay sonra onların bir oğlanları dünyaya göz açdı. Adını Florens qoydular. Lakin yenicə doğulmuş sevinclərinin dadıyla təsəlli tapmağa macal tapmamış Şellinin sevimli oğlu Vilyam öldü. Və bu zərbə şairi sözün əsl mənasında şok həddinə gətirdi. Saatlarla oğlunun kiçik cəsədinin yanından ayrılmaq bilməyən Persi Bişi bayqınlıq keçirdi. Meri isə oğlunun ölümü ilə həyatın da onun üçün bitdiyini zənn edirdi.

Bir müddət sonra dərin sarsıntılar keçirmiş ailə yaşayış yerlərini dəyişməklə başlarını qatmağa çalışdılar və Pizaya gəldilər. Həmin illər özünü yaradıcılığa və dostları ilə gəzintilərə həsr edən Şelli qısa zaman içərisində ingilis ədəbiyyatına çoxlarının illərlə verə bilməyəcəyi əsərləri töhvə verdi. Bioqrafları qeyd edir ki, Şelli həmin zamanlar həm də çox mütaliə edirdi. Antik filosofları, Avropa

ədəbiyyatını, fəlsəfəyə aid kitabları, hətta İsa peyğəmbər haqqında da oxuyurdu. Ümumiyyətlə, onun poeziyasına diqqət edərkən orada həyat reallıqlarının dərin fəlsəfi fikirlərlə çulğaşdığını asanlıqla görmək mümkündür. Əslində Şelli romantizmində poetik düşüncənin özünəməxsus üslubla təsviri üst səviyyədəydi. Maraqlıdır ki, həyatda yaşadıklarından çox, xarakteri Şellinin yaradıcılığında öz təsirini göstərmiş. Bəlkə də elə bu səbəbdən idi ki, Şellinin poetik fəlsəfəsi öz orijinallığı ilə seçilir. Vaxtıyla dostlarının birinə göndərdiyi məktubda o, belə yazmışdı: "Mən o şəxslərin sırasına aidəm ki, həmin adamlar həqiqətən mümkün olan hər şeyə qane olmağa hazırdırlar, amma əslində əslində heç nə razı sala bilmir". 1820-ci ilin yayında Şelli Livornaya gəldi. Onun gözəl şeirlərinin əksəriyyəti, dostlara məktubları, esseləri məhz burada yazıldı. Həmin dövrlərdə Persi Lord Bayronla bir dərgi nəşr etməyi də düşünürdü. Yaşadıqları qəsrin yaxınlığı çox mənzərəli, meşəlik olduğundan onlar tez-tez gəzintiyə çıxır, təbiətin səxavətlə bəxş etdiyi gözəlliklərdən zövq alırdılar. Günlərin birində yaxın dostlarından biri Şelliylə evdə görüşərkən heyrətlə bildirmişdi ki, indicə uzaqdan onu meşədə gəzərkən görmüş, amma heç cür ona çatı bilməmişdi. Məlum olmuşdu ki, Persi Bişi həmin gün ümumiyyətlə meşəyə gəzməyə getməmişdir. Şairin başqa dostunun da onu olmadığı bir məkanda gördüyünü söyləyəndə bunu çox müxtəlif mənalarla yozdular. Amma ciddiyyə də almadılar. Allaha inanmayan, taleyi rədd edən Şelli Tanrının verdiyi ömrü yaşadığının fərqiində deyildi...1822-ci il isti yay günlərinin birində - 8 iyulda Şelli yaxın dostu E. Uilyamsla birgə yelkənli qayıqla dəniz gəzintisinə çıxmışdı. Onlar sahilə yan alarkən Persi Bişi özünün sahilə dayanaraq ona baxdığını gördü. Bu xəyal idimi, kabus idimi bilinmirdi. Onlar sahilə yan alarkən "ikinci" Şellini yerində görmədilər. O, sanki qeybə çəkilmişdi. Dostlar yenidən qayığa minib geriyyə üzdürlər və... Dənizdə hava şəraitinə görə böyüməyə başlayan dalgalar Viaredjodan təxminən 10-12 mil aralıda onların mindiyi qayığı çevirdi... Bir neçə gün onlardan xəbər çıxmadı. Sonra yerli adamlar xəbər verdilər ki, başqa-başqa yerlərdə tanınmaz hala düşmüş iki meyit var. Şellini cibindən çıxan Sofoklun və Kitsin cildlərindən tanıdılar. Bütün doğmalar və yaxınlar, Lord Bayron da gəlib çıxdı. O dövrdə İtaliyanın karantin qanunlarına görə, meyitlər tapıldığı yerdə basdırılmalı idi. Elə də etdilər. Amma xeyli cəhdlərdən sonra ailəyə izn verdilər ki, mərhumların cəsədləri yandırılıla bilər.

Dünya ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri Persi Bişi Şellinin meyiti elə sahilə yaxınlarının iştirakı ilə tonqalda yandırıldı və külü Romadakı qəbiristanlıqda, oğlunun qəbrinin yanında basdırıldı. Bioqrafların yazdığına görə, kiçik Florensi təkbaşına böyüdən Meri ərinin kömürə dönmüş ürəyini götürüb özündə saxlamışdı. Ta ki, dünya ilə vidalaşanaq...

7. Tomas Mur

Tomas Mur (d. 28 May 1779, Dublin, İrlandiya - ö. 25 Fevral 1852, Uiltşir, İngiltərə, İrlandiyalı şair, yazıçı və bəstəkar. İrlandiyalı ayaqqabı istehsalçısı olan Con və Anastasia Codd Mooreun uşaqları olaraq dünyaya gəldi. Bir çox şeirlərini topladığı «İrlandiya Melodiyaları» adlı əsəri ilə şöhrət qazanıb. Kitaba daxil olan 130 şeirə musiqi bəstələnib. Kitabda yer alan «Lalla Rookh» adlı şeiri, dövrün çox oxunan şeirləri sırasına daxil olmuşdur.

8. Volter Skott. “Kventin Dorvard” romanı

Ser Valter Skott (ing. Sir Walter Scott) (15 avqust 1771, Edinburq - 21 sentyabr 1832, Ebbotsford, Drayboroda dəfn edilmişdir) - Şotlandiya mənşəli vəkil, şair, yazıçısı, tarixçi, tarixi roman janrının banisi. Valter Skott Edinburqda imkanlı şotland hüquqşünası Valter Conun (1729-1799) və Edinburq universitetinin tibb professorunun qızı Anna Rezerfordun (1739-1819) ailəsində anadan olmuşdur. O, ailədə 9-cu uşaq idi, bu ailədə böyüyən 13 uşaqdan yalnız 6-sı salamat qalmışdır. 1772-ci ilin yanvarında uşaq iflici xəstəliyinə tutulan Valter Skotun sağ ayağı hərəkət qabiliyyətini itirmiş və o, ömrü boyu şikəst qalmışdır. Uşaqlıq illərini Sendinoyda babasının fermasında və dayısının Kelso yaxınlığında yerləşən evində keçirən Valter Skott Şotlandiyanın sərhəd əyalətləri ilə sıx əlaqəli olmuşdur. Fiziki qüsurlarına baxmayaraq hələ yeniyetmə yaşlarında o, ətrafındakıları iti ağılı və fenomal yaddaşı ilə heyrləndirirdi. Valter Skott 1778-ci ildə Edinburqa qayıtmışdır. 1779-cu ildən Edinburq məktəblərində təhsil alan Valter Skott 1785-ci ildə Edinburq kollecinə daxil olmuşdur. Kollecə təhsil alarkən o, alpinizmə dərin maraq göstərmiş, fiziki cəhətdən möhkəmlənmiş, yaşlıları arasında natiqlik qabiliyyəti ilə fərqlənmişdir. Atasının istəyi ilə 1792-ci ildə Edinburq universitetinin hüquq fakültəsini bitirən Valter Skott əyalətlərin birində fəaliyyətə başlayır. Valter Skott 1791-ci ildə öz ilk məhəbbəti ilə - Edinburq vəkilinin qızı Vilyamina Belşes ilə tanış olmuşdur. O, beş il bu qızla ailə qurmağa cəhd göstərdi, lakin Vilyamina, nəhayət, imkanlı bankirin oğlu Vilyam Forbsu ondan üstün tutdu və 1796-cı ildə Vilyam Forbsa ərə getdi. Bu uğursuz məhəbbət Valter Skott üçün ağır zərbə oldu və sonralar Vilyamina surəti yazıçının romanlarının qəhrəmanları arasında xüsusi yer tutmuşdur. Valter Skott 1797-ci ildə Şarlotta Karpenter (Şarlotta Şarpantye) (1770-1826) ilə evlənmişdir. Valter Skott 21 sentyabr 1832-ci ildə infaktdan vəfat etmişdir.

Valter Skott dünya ədəbiyyatşünaslığında tarixi roman janrının banisi və ustad sənətkarlarından biri hesab edilir. O, Avropa ədəbiyyatında roman janrına yeni bir nəfəs gətirmiş, tarixi roman janrının əsasını qoyaraq yaradıcılığında həyat həqiqətlərindən təsirli bir şəkildə istifadə etmişdir. Əsərləri avtobioqrafik xüsusiyyətlər daşıyarkən belə, universallığını qoruyub saxlayır. Yaşadığı əsrin yaxşı bir müşahidəçisi olan yazıçı, bu müşahidələrini öz əsərlərində ustalıqla əks

etdirmişdir. V.Skott tarixi mövzularda romanlar yazmamışdan əvvəl bu sahədə ətraflı tədqiqatlar aparmışdır. Belə ki, V.Skott bir neçə il ərzində Şotlandiyanın ucqar yerlərini gəzərək üç cilddən ibarət topladığı xalq nəğmələrinin “Şotlandiyanın sərhəd nəğmələri” adlı nəğmələr kitabının iki cildini 1800-cü ildə, üçüncü cildini isə 1803-cü ildə çap etdirir. Bu topluya daxil edilmiş xalq şeirinin əsl nümunələrində Şotlandiya tarixinə aid çox zəngin material vardı. Bu nəğmələr toplusundan sonra yazıçı dalbadal “Sonuncu menestrelin mahnısı”, “Marmion”, “Göl qızı”, “Rokbi” adlı romantik poemalarını yazır. Xüsusən, “Sonuncu menestrelin mahnısı” (1805) əsəri müəllifə, qədim Şotlandiyanı çox gözəl təsvir etdiyinə görə böyük şöhrət qazandırdı. Yazıçı “Marmion” əsərində şotlandiyalıların ingilislər əleyhinə apardıqları mübarizəni, “Göl qızı” əsərində kralın feodallarla mübarizəsini, “Rokbi”də XVII əsrdə İngiltərədə baş verən inqilabı təsvir etmişdir. Bütün bunların təsviri, poemanın şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlı olması, Orta əsrlərə böyük maraq V.Skottun poemalarının gələcəkdə onun geniş lövhələri əhatə edən tarixi romanlar yazması üçün bir növ hazırlıq idi. İlk romanı “Ueverli”ni 1814-cü ildə nəşr etdirən V.Skott 28 roman bir ne- çə povest və hekayə yazmışdır. Yazıcının romanları mövzusunə görə, 3 qrupa bölünür. Bu romanların bir hissəsi doğma vətəni Şotlandiyanın tarixi keçmişinə həsr edilmişdir. “Şotlandiya romanları” ədəbi silsiləsinə daxil olan “Ueverli, yaxud altmış il əvvəl”, (1814), “Qay Mannerinq” (1815), “Antikvar” (1816), “Puritanlar” (1816), “Rob Roy” (1817) və başqalarının adlarını çəkmək olar. V.Skottun digər romanlarında isə İngiltərənin keçmişi təsvir edilir. Bu qismə “Ayvenqo” (1819), “Monastır” (1820), “Rahib” (1820), “Kenilvort” (1820), “Vudstok” (1826) əsərlərini aid etmək olar. V.Skottun romanlarının bir qismi də digər ölkələrin tarixinə həsr edilmişdir. Belə əsərlərə “Kventin Dorvard” və “Talisman” romanları aiddir. Tarixi romanlardan başqa V.Skott tarixə dair bir neçə əsər də yazmışdır ki, bunlardan ən məşhuru “Şotlandiya tarixi” və “Napoleon Bonapartın həyatı” adlı əsərlərdir. Lakin bu əsərləri bədii-estetik baxımdan tarixi romanlardan heç də zəif deyildir. Lakin V.Skottun romanlarında həyatın canlı müşahidəsi, tarixin həyatverici qüvvəsinin real təsviri mühavizəkarlığa üstün gəlidiyi halda, tarixə aid elmi əsərlərində mühavizəkarlıq üstünlük təşkil edir. Tarixin dəqiq göstərilməsi V.Skottun romanlarının əsas xarakterik cəhətlərindən biridir. Onun başqa romanlarında olduğu kimi, “Kventin Dorvard” romanında da hadisələrin baş verdiyi ölkələrin həyat və məişətinə aid bir çox həqiqi faktlar, tarixi simalar, dəqiq və real təsvirlər vardır. Romanda V.Skott Şotlandiya və Fransa haqqında, XIX əsrdə Belçikanın əyalətinə çevrilən, XV əsrdə isə hələ müsətaqil şəhər olan qədim Lyej şəhəri haqqında danışır. Əsərdə V.Skott, tarixi və mədəni abidələr əsasında, ölkənin həyatını gözlərimiz önündə canlandırmağa meyl edir, mövzu və motivlərdə yerli koloriti, milli-məhəlli xüsusiyyətləri saxlamağa çalışır. Romanda gənc, cürətli və sədaqətli şotlandiyalı Kventin Dorvardın qazanc və dolanışıq dalınca Fransaya səfər edərkən başına gələn macəralardan danışılır. Kventin istəmədiyi halda, məcburən öz vətənini tərk etməli olur. Çünki o dövrdə Avropa ölkələrinin hər

birində tez-tez qanlı ara müharibələri baş verirdi. Belə müharibələrdən birində onun bütün ailəsi həlak olmuşdur. Kventinin özü də ölümdən təsadüfən qurtula bilmişdir. Anası düşmənlərə yalvara-yalvara, onu ağır yaralanmış halda, bu şərtlə xilas edə bilmişdir ki, Kventin ömrünü monastırda başa vuracaqdır. Düşmənlər Kventinin cismani öldürməmişlər. Lakin düşmənləri Dorvardlar nəslinin davam etməməsi üçün Kventini monastırda yerləşdirib ömürlük rahibliyə məhkum etmişlər. Lakin rahiblik həyatı bu gənc oğlanın ürəyincə olmadığından o, Şotlandiyadan qaçır. Kventinin öz qüvvəsinə inamından və sədaqətlə özünə bir parça çörək qazanmaq arzusundan başqa heç nəyi yoxdur. Lakin o, zadəgandır, o zamankı zadəgan adət və inamlarına görə, onun üçün sənətkarlıq və ya kəndli kimi dinc zəhmətlə yaşamaq mümkün deyildir. Ara müharibələri və yoxsulluq ucbatından öz ana yurdlarından qovulmuş olan bir çox gənc şotlandiyalılar kimi, Kventin də fransız kralı XI Lüdovikin Şotlandiya qvardiyasının muzzdlu əsgəri olur. Onun dayısı qoca cəngavər də çoxdan vətəninə tərək edib həmin bu qvardiyada xidmət edir. Valter Skott Kventini açıq-aşkar öz müsbət qəhrəmanı kimi vermişdir. Kventin Dorvard kral tərəfindən ona tapşırılan bütün əmrləri qüsursuz başa çatdırır. Lakin Kventin Dorvardın təbiətində bir çox ziddiyyətlər mövcuddur. Belə ki o, Lüdovikin zalımlığına və günahsız adamları amansızcasına öldürən kral cəlladı Tristana qarşı qəzəblənirsə də, amma feodal zülmünə qarşı üsyan etmiş lyejlilərə qarşı da açıq – aşkar mənfi münasibət bəsləyir. Nəhayət artıq Lüdovikin ikiüzlülüyünü yəqin etdikdən sonra da, Kventin Lyejə qarşı cəza yürüşündə iştirak edir və öz şəhərlərini müdafiə edən lyejlilərə qarşı vuruşmaqla, öz üzərinə düşən muzzdlu kral əsgəri vəzifəsini canfəşanlıqla yerinə yetirir. Bundan başqa Kventin bir qədər xəyalpərəstdir. Bu gənc oğlan öz təcürü- bəsizliyindən, ətrafında baş verən hadisələrdən bir çoxunun fərqiinə varmır, onların mənasını belə anlamır. Lüdovikin məqsədinə görə, özünün siyasi oyunlarda ən adi bir vasitə olduğunu dərk etmir. Gənc Dorvardın xidməti xeyli qəribə olur, o təsadüfən Fransa kralı XI Lüdovikin özünün diqqətini cəlb edir. Kral ondan ən təhlükəli və mühüm tapşırıqlarda istifadə edir. Şotlandiyanın ucqarlarından çıxmış bu gənc o zamanın ən qüdrətli iki hökmdarı olan Fransa kralı ilə Burqundiya hersoqu İgid Karlin arasında gedən ən kəskin siyasi mübarizənin mərkəzində durur. Ancaq Kventin Lüdoviğin tapşırıqlarını yerinə yetirəndə, yalnız bu tapşırıqlar barədə düşünmür. O, geniş və zəngin mülklərinin sahibi olan gənc qrafinya İzabella de Kruaya aşiq olur. Qrafinya İzabella, demək olar ki, kiçik 48 də olsa, şəhərləri, qəsrləri, meşələri, çayları olan tam bir dövlətin sahibidir. Yoxsul, amma nəcabətli gənc şotlandiyalı əsgər, gözəl gənc qrafinyaya cəngavərsayağı vurulduğu üçün onu təhlükəli səyahət zamanı Fransa yollarında büt- tün təhlükələrdən qoruya-qoruya ötürərək, nəhayət gətirib Cəsur Karlin dəbdə- bəli sarayına çatdırır. Bu əhvalat Kventinin özünə də yaxşı tanış olan qədim cəngavərlik romanlarındakı hər hansı bir epizoda bənzəyir. Valter Skottun özü- nün göstərdiyinə görə, Kventin özü də belə romanları həvəslə oxuyanlardan biri imiş. Bütün bunlar çox şairanə və təsirli olmaqla bərabər, XV əsrin real həyatı- na nisbətən kəskin bir təzad kimi görünür. O dövrün həqiqi

həyatında qarşılıqlı nifrət, hakimiyyət və qızıl düşkünlüyü, ən alçaq intriqalar, riyakarlıq və zorakılıq hökm sürməkdə idi. “Kventin Dorvard” romanında təsvir edilən dövrün ən səciyyəvi xüsusiyyətlərini öz simalarında təmsil edən adamlar olan casuslar, kral cəlladları, sərxoş muzdlu əsgərlər, alçaq kübarlar, amansız və hiyləgər hökmdarlar idi. Kventin bunlarla qarşılaşmalı olur. Bunlar onun həyatını hər gün təhdid edirlər. Kventin onların yırtıcı rəftarlarını, riyakarlıqlarını görüb tanıyır və öz cəsarəti və sədaqəti ilə onlara qalib gəlir. Yoxsul bir şotlandiyalı nişançı üçün qədim aristokrat nəslindən olan belə adlı-sanlı və varlı bir qızın məhəbbətinə nail olmaq inandırıcı görünməsə də, hadisələr elə cərəyan edir ki, Kventin gənc qrafıyanın qəlbini ələ almağa müvəffəq olur. Qız onun sədaqətinə, səmimiyyətinə, mənəvi nəcabətinə və dərin məhəbbətinə inanır. O görür ki, Kventin onu qəsrlərinə və torpaqlarına görə sevmir. İzabellanı həm də adlı-sanlı bir aristokrat – gələcəkdə Fransa taxt-tacına yilyələnmək hüququna malik Orleon hersoqu və digər əyanlar da istəyir. Onlar, hər şeydən əvvəl, XI Lüdovikin və burqundiyalı Karlın saraylarında gedən siyasi oyunların iştirakçıları, diplomatlar, öz qərəzkar siyasi planlarının yerinə yetirilməsi arzusunda olan şöhrətpərəst adamlardır. Qrafıya de Kruanın pulları, torpaqları və gurultulu adı, onlara bunun üçün lazımdır. Qız özü isə onlar üçün öz siyasi intriqalarında bir alətdir. Kventin Dorvard kral ilə tanış olduğu qısa müddətdə kral Lüdovikin insanların həyatı ilə oynayan məkrli və qəddar bir adam olmasını, ona inananlara asanlıqla xəyanət etməsini, ən alçaq cinayətlərdən də çəkinməməsini və kralın ən yaxın xidmətçiləri olan – casus bərbər Olivye ilə cəllad Tristanın vəhşiliklərini görən Kventin, İzabella ilə evləndikdən sonra XI Lüdovikin muzdlu qvardiyasında xidmət etməkdən imtina edir. Əsərin sonunda müəllif qeyd edir ki, bəzi yazıçılardan fərqli olaraq Kventinin İzabellaya qovuşduqdan sonra onların toyu, uşaqlarının sayı, xoşbəxt yaşaması və bundan sonra onların həyatlarının necə keçməsi barədə təfərrüatlara varmayıb əsəri burada kəsmişdir. Bu da, gördüyümüz kimi, yazıçı tərəfindən atılan ən doğru bir addım olub həm romanın, həm də Kventin obrazının mükəmməlliyinə xidmət etmişdir.

III HİSSƏ

Viktoriya dövrü — Böyük Britaniya kraliçası I Viktoriyanın hakimiyyət illərini (1837-1901) əhatə edən dövrüdür. Bu dövr Böyük Britaniyanın sülh, zənginlik, milli özünə inam hissənin inkişaf etdiyi dövr kimi tarixə yazılıb. Bəzi alimlər bu dövrün başlamasını 1832-ci il islahatlar aktının qəbul edilməsi ilə əlaqələndirirlər. Dövrün əsas xüsusiyyətləri:

Ailəvi dəyərlərlə hörmətli olmaq marağı və bunun gətirdiyi riyakarlıq, İctimai vəziyyətlərdən və fərdi şərtlərdən axmaqcasına məmnunluq, Cinsi məsələlərdə süni utancaqlıq və sevgisiz evliliklərin müqəddəs hesab olunması,

Cəhalət və dini fanatizmə qarşı Xristianlığın dibini oyan elmi tədqiqatların inkişaf,

Pul və maddiyyat sevgisi, kasıb və aşağı siniflərə hörmətin olmaması,

Plansız inkişaf edən sənayeləşmə və haqsızlıqlarla dolu iş şərtləri, ədalətsiz iqtisadi sistem,

Sənətə duyulan düşmənçilik və ədəbiyyatın tək-cə əyləncə vasitəsi kimi qəbul etməsi.

Viktoriya dönəmində daha çox roman janrı geniş vüsət tapmışdı.

1. Volter Skott. “Kventin Dorvard” romanı

2. Ç. Dikkins - ingilis tənqidi realizminin görkəmli nümayəndəsi.

9. . Ç. Dikkins – ingilis tənqidi realizminin görkəmli nümayəndəsi.

İnsanın istənilən arzusuna çatması onun həyatını necə qurması və nəyə nail olmaq istədiyini qəti şəkildə müəyyən etməsindən asılıdır. Məqsəd varsa və ona doğru getmək üçün həvəsdən düşmürsənsə, demək, gec-tez istədiyini əldə edəcəksən. Amma bütün hallarda şöhrətin zirvəsinə gedən yol insanın əzmkarlığından, gecəli-gündüzlü çalışmasından asılıdır. Bunu adını dünyanın məşhur şəxsiyyətləri sırasına yazdırmağı bacaran Çarlz Dikkinsin keçdiyi həyat yolu da bir daha sübut edir. O, 1812-ci il fevral ayının 7-də İngiltərənin Portsmut şəhəri yaxınlığındakı Lendport qəsəbəsində anadan olub. Atasını Con Dikkins zadəgan ailəsindən idi və dəniz işləri idarəsinin maliyyə şöbəsində işləyirdi. Dikkins Conun ailəsində ikinci uşaq idi. Oxumağı Çarlza anası öyrətmişdi və o, 3 il ibtidai sinifdə təhsil almışdı. Amma Çarlz həddindən artıq acgözlüklə bədii kitab oxumağı sevirdi. 1822-ci ildə ailəsi Londona köçdü. Ailənin maddi vəziyyəti ağır idi. Ona görə də Çarlz məktəbi buraxmağa və ailənin ehtiyaclarını ödəmək üçün evlərindəki şəxsi kitablarını satmağa başladı. Atasını hamıya borclu idi və borcunu ödəməyə pulu yoxdu. Ona görə də atasını həbs etmişdilər. Atasını həbsə atılarda Çarlz 11 yaşında idi və evdə ac qalmışdı. Qaldığı otaqda özü kimi ac siçanlar at oynadırdı və yeməyə bir şey tapmayanda köhnə, yarısinə kürsünün ayaqlarını gəmirirdilər. Aclıq 11 yaşlı Dikkinsi yaxınlıqdakı boyaq fabrikinə getməyə məcbur etdi. Fabrik sahibi onun boyuna baxıb, əvvəlcə, işə götürməkdə tərəddüd etdi. Ancaq oğlanın özünü yaşlı adamlar kimi aparması və danışıqında bir ədəb və tərbiyə hiss etməsi fabrik sahibinin tərəddüdlərinə son qoydu. O, həqiqətən də, səhv etməmişdi. Tezliklə bu balaca oğlan işgüzarlığı ilə bütün işçilərin hörmət və məhəbbətini qazanmış, hamının sevimlisinə çevrilmişdi. Çarlz çox işləyir və bəzən həddindən artıq yorulurdu, amma özünü xoşbəxt hesab edirdi. Çünki artıq ac qalmır və bir tikə çörək pulu qazana bilirdi. Atasını 3 ay həbsdə yatandan sonra buraxıldı. Amma atasız yaşadığı bu üç ay onun həyatını tamam dəyişdirmiş və bu, özünün də dediyi kimi “vaxtından əvvəl özünü əsl kişi kimi hiss etməsinə” gətirib çıxarmışdı.

Dikkens xeyli illər ötəndən və şöhrətin zirvəsinə ucalandan sonra həmin dövr haqqında belə demişdi: “Həyatımın ən ağır keçən 3 ayı mənim üçün bir təcrübə məktəbi oldu. Mən pul qazanmağın necə çətin olduğunu və onun əhəmiyyətini anladım. Mənə elə gəlir ki, öz işini həvəslə, professional səviyyədə yerinə yetirən adam bütün dərdlərinə çarə tapır”. Fabrikdə işləyə-işləyə məktəbdə oxumağa vaxt tapdı. 15 yaşında ikən o artıq hansı peşə sahibi olması barədə düşünməyə başladı. Əvvəlcə, bütün peşələri bir-bir nəzərdən keçirdi. Sonda qəzetdə işləmək onu daha çox cəlb etdi.

1826-cı ildə Çarlz Vellington Xaus Akademiyasında oxumağa, eyni zamanda Londondakı vəkil kontorlarından birində kiçik klerk vəzifəsində işləməyə başladı. Burada Çarlz stenoqrafiya işini öyrəndi və bu onun mətbuata gedən yolda atdığı ilk addımlardan biri oldu. 1828-ci ilin noyabr ayında “Doktors-Kommonz” məhkəməsində müstəqil reportyor kimi iştirak etdi. 1832-ci ildə isə “Parlament güzgüsü” (“The Mirror of Parliament”) və “Tru san” (“The True Sun”) qəzetlərində işə düzəldi. Tezliklə də bu işdə hamının diqqətini cəlb etməyə başladı. Həmin dövrdə o tanınmış bankirlərdən hesab edilən Bidnellin qızı Mariya ilə eşq macərası yaşamağa başladı. Lakin bankir kasıb reportyora qız vermək niyyətində deyildi. Üstəlik, Dikkensin atası borc üstündə həbsdə yatmışdı və belə bir ailə ilə qohum olmaq bankirin elitadakı nüfuzuna xələl gətirə bilərdi. Bidnell vəziyyətdən çıxış yolunu qızı Mariyanı Parisə təhsilini davam etdirməyə göndərməkdə gördü. Bir neçə il davam edən bu ayrılıq onların arasındakı məhəbbət qığılcımlarının sönməsinə gətirib çıxardı. Ayrılıq yangısını söndürmək və nakam sevgisini unutturmaq üçün Dikkens Londonun tanınmış simalarının həyatından bellestrik oçerklər yazmağa başladı. Bu oçerklərin birincisini o, 1832-ci ilin dekabr ayında “Mansli meqezin” («The Monthly Magazine») dərgisində çap etdirdi. Bu oçerklər Dikkensə özünəməxsus şöhrət gətirdi. Artıq tanınmış qəzetlər Dikkensi işə dəvət etməyə başlamışdılar. Dikkens həmin dərgilərdən birinin- “Morninq kronikl”in (“The Morning Chronicle”) dəvətini qəbul edərək, orada reportyor kimi işə düzəldi. O burada İngiltərədə baş verən önəmli hadisələr barədə reportajlar hazırlayaraq çap etdirirdi. Onun istedadını görən və duyan “İvniq kronikl” («The Evening Chronicle») nəşriyyatının sahibi C. Xoqart Dikkensdən şəhər həyatı haqqında oçerklər yazmasını xahiş etdi. Xoqartla tanışlıq Dikkensin məşhur yazarlar R. Berns və B. Skottla münasibətlər qurmasına yardım etdi. 1835-ci ilin yazında Dikkens Ketrin Xoqartla ailə həyatı qurdu. 1836-cı ildə isə Çarlz Dikkensin “Boz oçerklər” (Sketches by Boz) adlı ilk kitabı çapdan çıxdı. Onun bu oçerklərinin qəhrəmanları məhkəmə hakimləri, siyasətçilər, parlament üzvləri, qartəmizləyənlər, həmçinin adi yoxsullar idi.

Bu arada tanınmış naşirlər Çapman və Xoll ona tanınmış karikaturçu R. Seymurun əsərləri əsasında povest yazmasını təklif etdilər. Amma Dikkens bundan imtina edərək bildirdi ki, “qoy Seymur onun yazacağı povestə karikaturalar çəksin”. Çapman və Xoll bununla razılaşıdılar. Beləliklə, Çarlzın povestləri və ona Seymurun çəkdiyi karikaturalar əsasında hazırlanan “Pikvik klubu” adlı ədəbi almanax işıq üzü görməyə başladı. Bu almanax əhali arasında müəllifinə böyük şöhrət qazandırdı. Nəşr əldən-ələ gəzirdi. Əsərdə satiraya üstünlük verilmişdi. Bunun ardınca Bentlinin təklifi əsasında Çarlz aylıq “Bentli almanaxı” adlı dərgiyə rəhbərliyi öz üzərinə götürdü. Bu almanaxda Dikkens “Oliver Tvist”in ilk parçalarını dərc etdirdi.

Bentli ilə tez-tez aralarında mübahisələr yarandığından Dikkens almanaxda işləməkdən imtina etdi, yenidən Çapman və Xoll tərəfindən həftədə bir dəfə nəşr edilən “Mister Xamfrinin saatları” adlı dərgidə işə düzəldi. O burada “Antik mallar mağazası” və “Barnabi Rac” adlı əsərlərini dərc etdirdi. “Antik mallar mağazası” (“The Old Curiosity Shop”) əsəri də müəllifinə müəyyən qədər şöhrət gətirdi. Amma o, hiss edirdi ki, İngiltərədə o qədər də özünü tanıda bilməyəcək. Ona görə də Amerikaya getməyi qərara aldı. 1842-ci ildə Dikkens həyat yoldaşı birlikdə ilə Amerikaya getdi və orada onu böyük təntənə ilə qarşıladılar. Çünki Dikkensi vətəmindən uzaqlarda - Amerikada daha çox sevirdilər. O, Amerikanı gəzdi və eyni zamanda burada bəzi problemlərlə, ədəbi oğurluqla, həmçinin qaradərili insanları müdafiə etdiyinə görə cənubdakıların düşmənçiliyi ilə qarşılaşdı. Amerikaya ilk səyahəti nəticəsində “Amerika qeydləri”ni yazdı. Bu qeydlər İngiltərədə rəğbətə qarşılandığı halda, okeanın o tayında əsəbləri coşdurdu. 1846-cı ildə “Dombi və oğlu” (“Dombey and Son”) romanını yazmağa başladı və 1848-ci ilin aprelində onu bitirdi. Nəhayət, Dikkens 1849-cu ildə ona ilk böyük şöhrət gətirən “Devid Kopperfeld” romanını yazdı. Onun əsərlərində diqqəti cəlb edən önəmli hadisə satira, yumor və tənqidin bir-birini ahəngdar şəkildə tamamlaması idi. Bu da Dikkensin əsərlərinin sevilə-sevilə oxunmasına yol açmışdı. 1850-ci ildə Dikkens həftədə bir dəfə çıxan “Ev oxuları” adlı dərgi buraxmağa başladı. Onun bu dərgisində müxtəlif məlumatlar, hekayə və şeirlər, siyasi, sosial və iqtisadi mövzularda məqalələr dərc olunurdu. Dərgi çox maraqlı idi və ona görə də tirajı qısa müddətdə 40 minə ötdü. 1850-ci ilin sonunda Dikkens Bulver Littonomla birlikdə ehtiyacı olan yazarlara yardım etmək üçün İncəsənət və Ədəbiyyat Gildiyasını təşkil etdi. Sonrakı dövrlərdə Dikkensin həyatı müəyyən qədər keçmişini xatırlatmağa başladı. O, həyat yoldaşının qısqançlığına dözməyərək ondan ayrılmağa məcbur oldu. Əslində bunun günahkarı onun özü idi. Şöhrətin zirvəsinə ucalanda heyranları çox idi və Dikkens onlardan bəziləri ilə eşq macəraları yaşayırdı. Bu ayrılığa görə yaxın dostlarından çoxu ondan üz döndərdi. Dikkens 1870-ci il iyun ayının 9-da Londonda beyninə qan sızmasından vəfat etdi. Amma ölənə kimi Dikkens artıq adını dünyanın ölməz yazarları sırasına həkk

etdirə bilmişdi. Dikkensin tərcümeyi-halını qələmə alan yaxın dostu, tanınmış yazar Con Forster onun haqqında belə deyirdi: “Dikkensin ən böyük uğuru şirin və cəlbedici şəkildə yazması idi. O özünə qarşı tələbkar idi, nizam-intizama çox riayət edərdi və olduqca səmimi insan idi”.

10. **U.Tekkerey.** E.Qaskell. R.Brauning. Ş.Brontenin yaradıcılığı.

Uilyam M. Tekkerey 1811-ci ildə Hindistanın Kalküta vilayətində anada olub. Ailəsi tərəfindən oxumaq üçün İngiltərəyə göndərilib.Həmin zaman bir neçə məktəb dəyişdirib. Karterhause məktəbini bitirib. Daha sonra Parisə ziyarəti vaxtı Qöte ilə tanış olur.Həyatı boyu kitablara dəyər verən yazar 52 yaşında vəfat edir.

Ən məşhur romanı Qürur Dünyası (roman), qəhrəmanı Becky Sharpın, sinif keçmək üçün nələrə gözə aldığını danışılır. Romanlarında qəhrəmanlarının ehtirasları üzündən içinə düşdükləri gülünc ya da utandırıcı vəziyyətləri danışılır. Digər romanları arasında Barry Lyndon, Pendennisin Macəraları: Talehi, Talehsizlikləri, Dostları və Ən Böyük Düşməni sayıla bilər

Roman janrının çiçəklənməsində Çarlz Dikkens və Uilyam Tekkerey yaradıcılığı müstəsna yeri ilə seçilir. Bu mənada yaradıcılığında artıq “yeni dövrün meyllərini” əks etdirən Uilyam Tekkereyin əsərləri mühüm əhəmiyyət və aktualıq kəsb edir. Uilyam Meykpiş Tekkerey (William Makepeace Thackeray, 1811 – 1863) XIX əsr ingilis ədəbiyyatında tənqidi realizmə xas satira və groteskin banisi kimi dəyərləndirilir. Yazıçının erkən nəsrində (o, 1840-cı illərdə imzasını bir yazıçı kimi tanıtdırmışdır) XIX əsr ingilis romanında ümumi etik meyllərlə inkişaf edən satirik-moralist yazıçının formalaşdığını müşahidə edirik. O, artıq ilk əsərlərində tipik hadisə kimi snobizmi, pula, var-dövlətə sahib olmaq ehtirasını, əxlaqsızlığı və prinsipsizliyi ifşa etməyə can atmışdır. 1846-cı ilin fevralı ilə 1847-ci ilin fevralı arasında yazıçı “Panç” jurnalında “Snoblar kitabı”nı çap etdirmişdir. Sonra bu əsərin adı dəyişdirilmiş, “Özlərindən biri tərəfindən təsvir olunan ingilis snobları” kimi (“The Snobs of England, by One of Themselves”) nəşrə təqdim edilmişdir. Burada snoblar haqqında oçerklər silsiləsində ingilis ictimai-siyasi həyatı təsvir olunmuşdur. “Snob” sözünün özü yazıçının şərhində xüsusi mənə kəsb edir. Onun ilkin mənası “pinəçi şagirdi” deməkdir. Sonradan o, ədəbsiz, tərbiyəsiz insan mənasını ifadə edən jarqon sözə çevrilmişdir. Kitab 52 fəsildən ibarətdir və onun hər fəsində snobun müəyyən tipi satirik qələmlə təsvir edilmişdir. Uilyam Tekkerey ilk dəfə XIX əsr ingilis ədəbiyyatında ətraf mühit və xarakterin qarşılıqlı təsirini açıb göstərmiş və bu, realizmin inkişafına onun böyük töhfəsi kimi dəyərləndirilmişdir. “Nyukomlar” (“The Newcomes”) yenidən burjua-aristokratik mühitin geniş təsviri ilə birləşən ailə xronikasındır. Əsər möhtəşəm “Müqəddimə” ilə açılır. Əgər “Şöhrətpərəstlik yarmarkası”nın müqəddiməsində yazıçı personajlarını kukla teatrının marionetlərinə bənzədirsə, burada o, onları Ezopun

təmsillərindəki alleqorik heyvan fiqurları ilə müqayisə edir: bütün tiplər, insan xarakterləri özünəxas hərəkətləri ilə qədim təmsillərdən və nağıllardan keçir: qorxaq və lovğalar, zülmkarlar və onların qurbanları, fırıldaqçılar və sadələvhlər; şir libası geyinmiş uzunqulaqlar, ləyaqət maskası geyinmiş Tartyuflar; aşıqlər və onların iztirabları, heyranlığı, nadincliyi, daimiliyi... Təklif olunan kitabda başına tovuz tükü qoyub lovğalanan sağsağanlar təqdim olunacaq... işvəli qızlara dırnaqlarını kəsməyə izn verib onlara aşıq olan şirlər görünəcək; peşələrində uğur qazanan fırıldaqçılara da rast gəlinəcək, lakin namuslu adamlar da bəzən uğur qazanacaq...”

Uilyam Tekkereyin ikinci tarixi romanı “Virciniyalılar”da (“The Virginians”) Henri Esmondun nəvələri – Corc və Henri Uorriqntonlardan (onlar həmçinin Pendennisin dostu Uorriqntonun əcdadlarıdır) söhbət gedir. Yazıçı əsərində XVIII əsrin ikinci yarısında ingilis və Amerika cəmiyyətinin bədii mənzərəsini yaratmışdır. Onun sonuncu romanları “Filippin sərgüzəştləri” və “Denni Duval”dır. Onlardan birincisi (1862) yazıçının iki əsərinin – 1840-cı ildə nəşr etdirdiyi “Meşşan tarixi” və “Artur Pendennisin hekayəsi”nin bir növ sintezidir. Yazıçının “Denni Duval” adlı tamamlanmamış romanında onun məş- hur marinist (dəniz həyatına dair əsərlər yaradan sənət adamı) – yazıçı Frederik Marriatin (Captain Frederick Marryat, 1792-1848) üslubunda dəniz macərə romanına meyli açıq-aşkar hiss edilir. Balıqçılar və qaçaqmalçılar mühitində tərbiyə alan və sonra hərbi-dəniz donanmasının admiralı olan adi bir gəncin hekayəsi Marriat romanlarının pafosunu xatırladır.

Elizabet Qaskell (ing. Elizabeth Cleghorn Gaskell; 29 sentyabr 1810 — 12 noyabr 1865) — Viktoriya dövrü ingilis roman yazıçısı idi.

Əsl soyadı Stivensondur. Mançesterli keşiş Uilyam Qaskell ilə evləndikdən sonra, Mrs. Qaskell olaraq tanınır. Həyat yoldaşının işi sayəsində cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini tanıması və xüsusilə yoxsulluqları görmə şansı qazandı. Romanlarında xüsusilə Mançesterdəki sənaye həyatı və cəmiyyəti təsvir edir. Həmçinin, Şarlotta Brontenin bioqrafiyasını yazmışdır. Çarlz Dikkensin də dəstəklədiyi Qaskelin yazıları jurnallarda nəşr olunurdu. Yaşadığı dövrdə qadın yazıçılara çox nadir rast gəlmək mümkün idi, amma Qaskell ingilis ədəbiyyatında özünə yer əldə edə bilmişdir. Romanları: “Mary Barton” (1848), “Kranford” (1851–3), “Rut” (1853), “Şimal və Cənub” (1854–5), “Silviyanın aşıqləri (1863), “Zövcələr və qızlar: Gündəlik-hekayə” (1865).

Meri Barton romanında Mançestr fəhlələrinin 40-cı illərdəki vəziyyəti təsvir edilib. Ağır həyat tərzinin insanları mənəvi cəhətdən çikəst etdiyini, uşaqların acından qırıldığı və qadınların ehtiyac üzündən küçələrə düşməsini göstərir. Bu əsərdə çartizm dövrünün fəhlələri real boyalarla təsvir edilir. Romanın mərkəzində mübariz fəhlələr- Meri Barton və onun atası Con Barton dayanır.

Robert Brauning (1812-1889) Londonda, bank məmuru ailəsində anadan olmuşdur. Atasının zəngin kitabxanasından istifadə edərək ədəbiyyata böyük maraq göstərmişdir. London Universitetində müəyyən müddət təhsil alsa da, əsasən təhsilini evdə xüsusi müəllimlər tərəfindən almışdır. Romantik şair Şellinin təsirinə məruz qalaraq yazdığı ilk şeiri - Paulini 1833-cü ildə yazmışdır. Bundan sonra dramatic monoloq adlandırılan xüsusi texniki üsuldən istifadə etməyə başlamış, bu istiqamətdə ilk şeiri "Paracelsus" 1835-ci ildə çap olunmuşdur. Bu əsərdə İntibah dövrünün elm adamı və əlkimyaçısı Paracelsusun şəxsiyyətinin açılışına diqqət yetirilir. 1844-cü ildə özü kimi şair olan Elizabet Baetlə məktublaşmağa başlayır. 1844-cü ildə Elizabetin atasının etirazlarına rəğmən gizləncə evlənilib İtaliyaya gedirlər. Bundan sonrakı həyatını İtaliyada keçirsə d, tez-tez İngiltərəyə gəlir. 1861-ci ildə həyat yoldaşını itirir. 1868-9-cu illərdə əsas əsəri olan "Üzük və kitab"ı yazmışdır. 1889-cu Venesiyada vəfat edir. Şeirlərində obrazlardan daha ziyadə, hadisələrin konfliktini ön plandadır. Buna görə də, əsərlərini dramatik şeirlər adlandırırlar.

11. **Sarlotta Bronte və bacıları.**

Şarlotta Bronte 1816-cı il aprelin 21-də Yorkşirdə kənd keşişinin ailəsində anadan olub. Onun özündən başqa beş bacısı və bir qardaşı vardı. Uşaqlıqdan özünə qapılan bu balaca qızcıqazın beş yaşı olar-olmaz anası Meri xəstələnərək vəfat elədi və bundan sonra bu kasıb ailənin güzəranı daha da ağırlaşdı. Uşaqlarının qayğıları, tərbiyəsi ilə onsuz da yaxından maraqlana bilməyən söhbətçil atası Patrik Bronte tezliklə tərkdünyalıq düşər oldu. O tez-tez qəbiristanlıqdakı hücrəsinə çəkilərək özünü hər kəsdən təcrid edirdi. Uşaqların və təxminən başsız qalan kasıb ailənin bütün qayğıları böyük bacı olan Mariyanın üzərinə düşdü. Və bu onun üçün çox çətin idi. Uşaqların heç biri demək olar ki, özlərinin uşaqlıq həyatını yaşaya bilmədilər. Onların hər biri cansıxıcı, kədərli, yeknəsək ətraf mühitin təsirindən qaradınmaz uşaqlara çevrilmiş, hər birinin qəlbində kölgələrlə əhatələnmiş həyat özünə yer etmişdi.

Erkən uşaqlıq vaxtlarından balaca Şarlottanın ən sevimli məşğuliyyətlərindən biri özündən əfsanəvi nağıllar düzəltmək, hansısa real fikirləri nağılvari formada quraşdırmaq idi. Əslində bu prosesdə ailənin digər uşaqları da iştirak edərdi. Atasını 1824-cü ildə həm kasıblıq, həm də qızlarının təhsil alması ehtiyacından onları Koun-Bricdə yetimlər üçün pensiyona verdi. Amma bunun nəticəsi faciə ilə sonlandı. Böyük bacıları Mari (Mariya) və Elizabet məktəbdə uzun müddət

təhsil ala bilmədilər. Bütövlükdə ailənin acı taleyi sanki ananın ölümü ilə başladı və uzun müddət beləcə davam etdi. Mariyanın zəif orqanizmi onun xəstələnməsinə səbəb oldu, təxminən bir ildən sonra qızçıqaz dünyasını dəyişdi. Analıq etmək qayğıları üzərinə düşmüş Mariya vəfat etdikdən bir neçə ay keçəndən sonra Elizabet xəstələndi və çox çəkmədi ki, o da öldü. Qorxuya düşən atası Şarlotta ilə Emiliyanı pansionatdan çıxartdı. Amma sıxıntılar bitmədi. Belə demək mümkündürsə, böyük bacılarının bir-birinin ardınca vəfat etməsi bu dəfə balaca Şarlottanın çiyinlərinə böyük yük qoydu. Çünki indi hamıdan yaşca böyük olduğu üçün hər bir işin öhdəsindən o gəlməliydi.

Şarlotta inadkarcasına bütün ağırlıqları çəkərək elə yaşadığı yerdə təhsil almağa başladı. Amma ailə üçün pul da qazanmaq lazım idi. Şarlotta 19 yaşında artıq mürəbiyyə işləməyə başladı. Lakin çox çəkmədi ki, işdən onu uzaqlaşdırdılar. Bundan sonra kiçik bacısı Emili ilə məktəb açmaq fikrinə düşdülər və bunun üçün fransız ədəbiyyatı ilə məşğul oldular. Bir müddət sonra isə xalasının maddi köməyi ilə onlar Brüsselə getdilər və iki il orada qaldılar. Bu uzun müddətli səyahətdən sonra bacıların dünyagörüşündə böyük dəyişikliklər yarandı. Vətənə qayıtdıqdan sonra bacılar öz ədəbi düşüncələrini oxucularla bölüşməyə qərar verdilər. Onların ilk kiçik həcmli kitabı 1846-cı ildə çap olundu. Onda Şarlottanın təxəllüsü Korrer, Emilininki Ellis Bell, Annaninsa Akton Bell oldu. Amma bu kitab geniş oxucu auditoriyasının diqqətini özünə cəlb edə bilmədi. İlk kitabda şeirləri çap olunan bacılar bu dəfə özlərini prozada sınamaq qərarına gəldilər. Şarlotta "Professor", Emiliya "İldırımlı uçurum", Anna isə "Aqnes Qrey" povestlərini nəşirlərə təqdim etdilər. Amma maraqlıdır ki, "Professor"dan başqa digər iki povestin nəşri üçün nəşir tapıldı. İlk sarsıdıcı uğursuzluqdan sonra qəti ruhdan düşməyən gənc Şarlotta öz bədii yaradıcılığını durdurmadı. Və çox çəkmədi ki, Şarlottanın zəhməti nəticəsiz qalmadı. 1849-cu ildə onun məşhur "Ceyn Eyr" romanı işıq üzü gördü. Və əsər heç kimin, heç Şarlottanın özünün də gözləmədiyi bir müvəffəqiyyət qazandı. Çapından qısa müddət sonra roman Avropanın müxtəlif dillərinə tərcümə olunaraq nəşr edildi. Şübhəsiz ki, müəllifinə böyük şöhrət qazandıran bu əsər həm də ailəyə maddi dəstək də gətirdi. Şarlotta Bronte əsərlərini təxəllüslə yazıb çap etdirdiyi üçün həmin imzanın arxasında kimin dayandığını bilməmək də insanlarda daha böyük marağın yaranmasına səbəb oldu. Amma həm kitab həvəskarları, həm də ədəbi mühit artıq hiss edirdi ki, ədəbi üfüqdə yeni bir istedad doğulmaqdadır. İndi ona rədd cavabı verən nəşirlər belə ondan yeni əsərlər gözləyirdilər. Bölgənin fəhlələrinin həyatından bəhs edən ikinci roman - "Şerli" çap olunandan sonra oxucular artıq məlum təxəllüsün arxasında özünü saxlayan müəllifin ədəbi talantını bir daha təsdiqlədilər. Onun maraqlı, özünəməxsus üslubu çoxlarının ürəyinə yatırdı. Əslində Şarlotta Bronte "Ceyn Eyr"lə sözün əsl mənasında yazıçı karyerasına başlamışdı. Ədəbi mühit, oxucular hər yerdə bu sirli, gənc müəllif haqqında danışırdı. Ailənin kədərli həyatısa davam edirdi. Növbəti faciə "özünü yetirdi". Qardaşı Brenuell 1848-ci ilin sentyabrında vəfat elədi. İki gəncəcik

bacısını erkən yaşlarında itirən Şarlotta bu itkidən dərin sarsıntı keçirdi. Təhqiqatçıların yazdıqlarından məlum olur ki, gənc yazıçı tez-tez qardaşının qəbri üstünə gedər, uzun müddət oradan ayrılmazdı. Amma heç bu da son deyildi. Ailəni yeni itkilər gözləyirdi. Qardaşının ölümündən dörd ay ötməmiş bacısı Emiliya lap cavan yaşında dünyasını dəyişdi. Sevimli bacısının itkisindən özünə gəlməyə macal tapmamış yazıçı növbəti zərbəni aldı. O, bir qədər sonra - 1849-cu ildə kiçik bacısı Annanı da torpağa tapşırırdı. Sanki həyat eyni acıları ona yaşatmaq üçün inad edirdi. Onunsa itirməyə kimisə qalmışdımi?..

Bu solğun bənizli, zəif qızın bu qədər itkilərdən sonra həyatda dura biləcəyinə o vaxt çoxları inanmırdı. Amma Şarlotta Bronte hərtərəfli sarsılsa da bütün olanlara tab gətirdi. Bəlkə də yazıb-yaratmasaydı, özünü əsərlərinə həsr etməsəydi, bu onun üçün mümkün olmayacaqdı. Şarlotta özünü bütünlüklə yazı-pozunun içərisində qərq etmək istəyirdi və bunu edirdi. Bronte növbəti əsərini tamamladı. Bu arada Şarlotta Brontenin təxəllüsü də müəllif tərəfindən aşkarlıq qazanmışdı və bu onun ətrafında yaranmış söhbətlərə yeni stimül vermiş oldu. Artıq onun nəşir problemi yox idi. O dövrün ən imkanlı nəşirləri Şarlotta Brontenin əsərlərini çap etməyə hazır idi. Bu arada aldığı qonorarlarla maddi durumu da xeyli yaxşılaşmışdı. O isə təəssüf ki, bütünlüklə tənha idi. Tənhalığının ən son nöqtəsini ən kiçik bacısı qoymuşdu. Bronte bacı-qardaşlarından həyatda kimsə qalmamışdı. Onların hamısı gənc yaşlarında bu dünya ilə vidalaşmışdılar. Yalnız xəstə və qoca atası Patrik qalmışdı, o da demək olar ki, çox pis vəziyyətdə idi.

Digər tərəfdən Şarlotta Brontenin öz şəxsi həyatında da problemlər baş alıb gedirdi. Yaşadığı köhnə və yeni stresslər onu həyatdan küsdürmüşdü. Əvvəlki illərdəki sevgisindən ayrılan Şarlotta ürəyini verdiyi nəşir Smitlə xeyli müddət birlikdə olsa da bu yaxınlıq daimi ola bilmədi. Hətta onlar nigahlanmağa qədər gəlib çatmışdılar. Son dövrlər Şarlotta Bronte özü də gücünün bitib-tükəndiyini hiss edirdi. O vaxtının çox hissəsini Havortdakı evində tənhalıqda keçirirdi. Mənəvi əzablardan əziyyət çəkən yazıçı bütün acı sıxıntılılarına baxmayaraq 1853-cü ildə özünün yeni romanını - "Vilett"i üzə çıxardı. Bu romanı da oxucular tərəfindən maraqla qarşılandı. O isə özünü kimsəsiz və lazımsız hiss edirdi. Bütün varlığı ilə bağlı olduğu sevdiyi insanların çoxu ondan uzaqlarda, əlçatmaz yerdə idilər. Smitlə də yolları ayrılmışdı. Belə deyirlər ki, Şarlotta sonuncu əsərindən sonra itirdiyi qardaş və bacılarının qəbrini daha tez-tez, daha uzun-uzadı ziyarət etməyə başlamışdı.

Yazıçı 1854-cü ildə keşiş Nikolass Bellə ərə getdi. Amma bu izdivac, ailə həyatı da onun həyat tərzində ciddi dəyişikliyə səbəb olmadı. Şarlotta Bronte həm də fiziki cəhətdən çox zəifləmişdi. Tez-tez xəstələnir, halı pisləşirdi. Nigahdan heç bir il ötməmişdi ki, istedadlı yazıçı, əsərləri qısa zaman içərisində dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunmuş, lakin təsvirəgəlməz kədərli bir həyat keçirmiş Şarlotta Bronte 1855-ci il mart ayının 31-də 39 yaşında öldü. Onun parlaq istedadı,

inanılmaz təsvir qabiliyyəti, duyğuları gözə çarpdırmaq xüsusiyyəti bu gün də oxucuların, elə nəşirlərin də diqqətindədi. Vaxtıyla onun rədd edilmiş ilk əsəri "Professor" da Brontenin ölümündən sonra çap edildi. Qısa ömür yaşamış Şarlotta Bronte Avropanın ən tanınmış müəlliflərindən olmaqla yanaşı, özündən sonrakı nəhənglərin də diqqətini özünə cəlb eləmişdi. Onun haqqında yazan İ.V. Höte Şarlotta Brontenin özünəməxsus xarakterini onun məhz yaradıcılıq sirri adlandırmış, yazıçının əsərlərini yüksək dəyərləndirmişdir.

12. Tomas Hardi.

Tomas Hardi (1840 -1928) — ingilis yazıçı və şair.

Tomas Hardi 1840-cı ildə İngiltərənin Dorçester kəndində dülgər oğlu olaraq dünyaya gəlmişdir. İlk təhsilinə bir kənd məktəbində yiyələnmiş, daha sonra Dorçesterdəki bir məktəbə getmişdir. Gənclik illərində Latın və yunan klassiklərini oxuyan Hardi Dorçesterdə yeni açılan akademiyağa daxil oldu. Bir müddət kilsə təmirçisi olan memarın yanında işlədikdən sonra rahib olmağa qərar verdi. Bu ixtisas üzrə çoxlu kitablar oxudu. 1862-ci ildə Londona köçərək məşhur bir memarın yanında işləməyə başladı.

Uşaqlığından şeir yazan Hardi sonradan roman janrına üstünlük vermiş və ilk romanı olan "Yoxsul adam və xanım" əsərini 1868-ci ildə tamamlamışdır. Tənqidi üslublu və sosializm dünyagörüşlü olduğundan nəşirlər əsəri nəşr etmədilər. Hardinin nəşr olunan ilk kitabı "Ümitsiz çarələr" romanıdır. Kitab 1871-ci ildə imzasız nəşr olunmuşdur. Bundan sonra onun "Dəfnə ağacı altında" kitabı çap olundu. Tomas Hardi əsərlərindəki müşahidə qabiliyyəti, incə yumoru və həssas izahatı ilə fərqlənir. Bununla yanaşı o, bəzi romanlarında doğulub-böyüdüğü Dorset bölgəsinin təbiətini və insanlarını təsvir edir. Əvvəllər Desseks adlandırılan bu bölgənin sənayeləşmə ilə bərabər üzləşdiyi dəyişkənliyi əsərlərində hüznü bir üslubla təsvir edir. Hardinin imzasız olaraq bir dərgidə çap etdirdiyi "Çılğın izdihamdan uzaq" adlı əsəri böyük maraq doğurduqdan sonra, özünü bütünlüklə ədəbiyyata vermişdir. 1878-1895-ci illərdə yazdığı "Yuvaya dönüş", "Trompet başçısı", "Tess" və "Üsyankar qəlblər" romanları ilə məşhurluq qazandı. Viktoriya dövrünün mühafizəkar dəyər mühakimələrinə qarşı çıxdığı bu romanlara görə çoxlu sayda tənqidlərə məruz qaldı. Bu səbəbdən yenidən şeir yazmağa başlayan Hardi 1898-ci ildə daha öncə yazmış olduğu şeirləri də birləşdirərək "Wesseks şeirləri" kitabını nəşr etdirdi. Sonradan romanları əsasında filmlər çəkilən Tomas Hardi müasir ingilis romanının qurucularından sayılır. əsərləri: Bir cüt yaşıl göz, Çılğın izdihamdan uzaq, Tess, Qaranlıq Cud, Ağac işçiləri, Meşə kəndliləri, Yuvaya dönüş, Etelbertanın əli, Maraqsızın biri, Qüllədə iki kişi, Vest Poleydəki səyahətimiz, Vesseks hekayələri, Qərib, nəşəli və təsadüfi, Solmuş kol, Məzarımı mı qazırsan?

13. İngilis naturalizminin formalaşması.

İngilis ədəbiyyatında natiralizm XIX əsrin son rübündə formalaşmağa başlamışdır. Əsas mənbəyi demokratik ideyalar olmuşdur. Corc Qssinq (1857-1903), Corc Mur (1852-1933), Artur Morrison (1863-1945) fəhlə sinfinin gerçəkliklərinin bütün çılpalıqlığı ilə ortaya qoyurdular. Onların əsərlərində Dikkens sayacağı realizm fransız naturalizmi ilə sintez olunmuş şəkildədir. Corc Qissinq gənc yaşda olmasına rəğmən 20-dən çox roman yazmışdır. “Şəfəqdə işçilər”, “Sinifsiz”, “Yeraltı dünyası” kimi ilk romanlarında əməkçi sinfin yosul həyatını təsvir etmişdir. Qissinqin gerçəkləri müsbət və ya mənfi tərəfləri ilə bir bütün olaraq göstərmir. Sadəcə olaraq mənfi və çirkin olanın üstündə israrla dayanır ki, bu da naturalizmin tələblərinə uyğun gəlir.